

GERE ZSOLT

„HAT GÍM JÖVE SEBTEN ELÉBE”

(Vörösmarty eposzterve és őstörténeti felfogása a *Zalán futását* követően)

„Csak az Árpádról és Öselejinknek megtelepedésekről írandó Heroica Epopeam is négy esztendőnk elforgása alatt, sok olvasásra és vizsgálásra adtak nekem okot; melyből Nemzetünknek eredete, régi lakó helye, más nemzetekkel való atyafisága, és hajdani szokásai világosabb fényre jönnek. Ezeket összevesszedni, elrendelni és historico-critica formában kiadni annyival interesszantabb volna, a' menyivel jobban és többen kezdenek erről a' dologról, még a' Külföldiekis gondolkodni, írni 's vetélkedni, és a' mint történni szokott külömb-külobmbféle ('s néha képtelen) Systema-faragásokra vetemedni.” (Csokonai Vitéz Mihály Széchényi Ferenc grófnak Debretzenben Szeptember 16d., 1802.)¹

„Meg ne sokaljátok, ti kik ügyeltek rám, hogy azon korról énekelek, mely már nincs többé, im az én szemem nem örülhet a' napnak, sem a' bujdosó holdnak, a' messze lakó leányról sem nem emlékezetéről, csak a régiségben gyönyörködöm” (Vörösmarty Mihály, *Jegyzések*).²

I. Egy új eposz terve

1826. január 6-án, néhány hónappal a *Zalán futása* megjelenése után Vörösmarty egy nagyobb eposz tervéről ír barátjának, Stettner Györgynek: „szeretnék egy nagyobb Eposzba kezdeni, 's már nagyon forrnak gondolatjaim.”³ A tervet már Gyulai Pál a *Magyarvár*ra kapcsolta össze, s utalt Horvát István őstörténeti felfogásának a tervre gyakorolt hatására is: „Vörösmartyban Horvát munkái és beszédei epikai terveket ébresztettek. E történelmi álmódosításokból átvett és alakított minden olyast, mi képzelmére hatott s egy nagy eposz tervét érlelte elméjében, melynek tárgya az ősi haza lett volna.”⁴ Gyulai véleményét megerősítik azok a Vörösmarty-kéziratok, amelyeket Horváth Károly és Martinkó András talált meg és tett közzé a kritikai kiadás ötödik kötetében.⁵ A két össze-

¹ CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei, Levelezés*, szerk. DEBRECZENI Attila, SZUROMI Lajos, kiad. DEBRECZENI Attila, Bp., Akadémiai, 1999, 201–202.

² VÖRÖSMARTY Mihály *Összes művei* (a továbbiakban: VMÖM), 5, *Nagyobb epikai művek*, II, kiad. HORVÁTH Károly, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai, 1967, 713.

³ VMÖM 17, *Levelezés*, I, kiad. BRISITS Frigyes, Bp., Akadémiai, 1965, 131.

⁴ GYULAI Pál, *Vörösmarty életrajza*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 104.

⁵ VMÖM 5, i. m., 709–715. A szövegkiadás néhány ponton kifogásolható, hiszen a „tisztán nyelvézeti jellegű és Vörösmarty epikai művei megköltésével semmiféle összefüggésben sem levő” (711), ezért nem is publikált anyagban is található olyan feljegyzés, amely a későbbi mű egyik szereplőnévének felismerését segíti – így talán elkerülhető lett volna az a tévedés, amely a *Magyarvár* jegyzetanyagában az Elvő nevet az Eliza magyarításának tartja, s ezért a vázlat Elizához tartozó cselekménymozzanataihoz visszakapcsolva értelmezi

függő kézirat, a *Jegyzések és az Apróbb Versek* című füzetcsomóban található rövid vázlat olyan cselekménymozzanatokat, helyszínt- és személyneveket tartalmaz, melyeket Vörösmarty nagyrészt a *Magyarvár* írása során használt föl, másrészt Horvát István *Rajzolatok* című könyvére vezethető vissza a *Jegyzések* néhány névetimológiája, illetve a parthusok történetének a magyar őstörténetbe olvasztása.

Közismert, hogy Vörösmarty sohasem fejezte be az 1826-ban tervezett s a *Jegyzésekben* körvonalazott nagyobb eposzt, sőt kéziratainak ismeretében az is kérdéses, hogy az eredeti vázlat alapján látott-e hozzá a kidolgozáshoz. A terv ugyanis a *Magyarváron* kívül tartalmazza a későbbi címén *A' Délsziget* első énekének vázlatát, *A' Rom* záró eseményének, a perzsa-parthus háborúnak az időpontját, illetve Az *áldozat* című dráma néhány motívumát, s mivel *A' Délsziget* 1826-os datálással jelent meg az 1831. évi Auro-rában, a „nagyobb eposz” terve *A' Délsziget* előtti (azaz a *Jegyzések és A' Délsziget* megírása közötti) időszakra korlátozódott. Martinkó András, aki a *Magyarvár* előzményeiről a legrészletesebb tanulmányt publikálta, az eposztervről és a későbbi művekről írja: „[a *Jegyzésekben*] minduntalan fölbukkan egy összefüggő eposz tervvázlata [...]. A *Jegyzések* elkülönítés nélkül tartalmaz olyan vázelemeket, amelyekkel a *Hábadorban* (eredeti címén *Homona' völgye*), *A' Délszigetben*, a *Magyarvárban*, sőt az 1840-i *Az áldozatban* találkozunk. Joggal következtethetünk arra, hogy ezek a művek egy felrob-bant nagy eposzi terv forgácsai.”⁶ E konklúciónak megfelelően a tanulmány későbbi részében Martinkó csakis a *Magyarvár*hoz (mint a legtöbb egyező motívumot, konkrét, az őstörténeti irodalomból ismert helyszíneket tartalmazó műhöz) kapcsolja az eposzterv későbbi sorsát, de e töredék értelmezésében is hangsúlyt kap az eredeti koncepciótól már a kidolgozás során mutatkozó eltérés („a töredék már maga is eltávolodás a *Jegyzésekben* előtűnő koncepciótól”⁷), *A' Délsziget* pedig lényegében kiesik a korábbi őstörténeti tematikából, s csupán külsőségeiben (Hadadúr Attila fia stb.) marad rokon a nagyobb eposz tervével, mondanivalóját tekintve a költői fantasztikum világába sorolódik. Az eposzterv megírása után tehát Vörösmarty kiemelt bizonyos epikus mozzanatokot a vázlatból, s azokat önálló művekhez használja nyersanyagul, megírja például *A' Délszigetet*, *A' Romot*, s valószínűleg e két mű közötti időszakban – módosított koncepcióval – ki-dolgozza a *Magyarvár* ismert töredékét, ami 1828-ban meg is jelenik a Koszorúban, bár

Elvő történetét. (A név egyébként a másik „szűrőn” is átszűszott, hiszen Horváth Károly és Martinkó András a névmagyarázatoknál rendszeresen hivatkozik a Czuczor–Fogarasi szótárra, ezúttal viszont nem történt meg az ellenőrzés.) A *Jegyzések* szövegírása szintén nem közli, hogy a kézirat középső táján ismeretlen eredetű folt található, ami miatt jelentős része olvashatatlan. Nem tudom, hogy milyen megfontolás alapján, de a kiadás a 712. oldalon megpróbálja *képszerűen* is visszaadni a csonkult szöveget, holott annak minden lapja egyforma, s a hiányzó részeket a kritikai kiadás gyakorlatának megfelelően az előzőekben is három ponttal jelölve tették közzé, legfeljebb azt nem lehetett érzékelni, hogy a csonkulás az „átlagos” szóhossznál lényegesen nagyobb.

⁶ MARTINKÓ András, „*Magyar*” vártól Magyarvárig: Egy cím, egy eszme, egy évszám és több félreértés genezise, *ItK*, 1964, 425–447.

⁷ *Uo.*, 441.

ekkor még elképzelhető, hogy Vörösmarty folytatni akarja a megkezdett művet, azaz nem töredékként, hanem mutatványként, részletként publikálja.⁸

A tervezett eposz kudarcát a Vörösmarty-szakirodalom a Horvát István elméletétől való eltávolodásban jelöli meg, a terv ugyanis Horvát pánmagyar őstörténete alapján „egy világméretűre tágitott”⁹ magyar népet és hazát ábrázolt volna. Vörösmarty 1826-ban még „egy, a *Zalánt* terjedelmében is felülmúló eposzt tervez, de a terjedelemtől is fontosabb, hogy térben és időben messzebbre nyúlót, világtörténelmibb jellegű eposzt akar írni, melyben a történettudományok újabb – elsősorban Magyar várral kapcsolatban felvetődött – eredményeit is felhasználta volna [...]. [A] *Jegyzések* és folytatásai arról tanúskodnak, hogy Vörösmarty nemcsak Magyar vár környékét, az őshaza földrajzi, települési viszonyait tanulmányozta, hanem az egész ókori történetet, sőt távoli világgrészek történetét is. Azaz a magyar történetbe bekerült volna a pártusok s általuk a rómaiak, perzsák, örmények s talán – Perecsényi Nagy s Etédi Sós módjára – távoli világgrészek története is.”¹⁰ Vörösmarty azonban a húszas évek végén már nem fogadta el a *Rajzolatok* magyarságképét, illetve egyre több olyan híradás, tudományos cáfolat látott napvilágot, amely az eposz központi területét, a kaukázusi „Madzsar” várt kiszakította a magyar őshazák közül, s ezzel a mű őstörténeti alapja, koncepciója omlott össze. Ehhez járult még magának az eposz műfajának korszerűtlenné válása a drámával szemben, ami ugyancsak időszerűtlenné tette a kísérletet.

Dolgozatom a fentiekben (részben) idézett, az eposzterv és a későbbi eposzok viszonyát a tematikai-szemléleti széttagolódásban, a Horvát-hatástól való eltávolodásban megjelölő érvekkel szemben a *Jegyzések* és a vele genetikai kapcsolatban álló eposzok (*Magyarvár*, *A' Délsziget*, *A' Rom*) őstörténeti koncepcióját kísérli meg bizonyítani, azaz lényegében a Martinkó András által „fölrobbant nagy eposzi terv”-nek nevezett műcsoport sorsát a vázlatához visszakapcsolva megvizsgálni. Meglátásom szerint ugyanis Vörösmarty a honfoglalásra koncentráló *Zalán futása* után, a húszas évek második felében e művekkel kísérletet tesz a magyar őstörténet korábbi szakaszainak az ábrázolására is, s a Horvát-mű alapján megismertnek vélt nemzeti múltat, előző eposzához hasonlóan, egy komplex történetfilozófiai rendszerben szándékozik elhelyezni. Az eposzok őstörténeti rétegének értelmezése mellett természetesen kiemelten foglalkozom Vörösmarty és Hor-

⁸ A töredék itt használt fogalma nem a mű esztétikai jellemzőire vonatkozik, hanem a szerzőnek a kiadás során a szöveggel kapcsolatban esetleg megfigyelhető eljárásaira. Ebből a szempontból Vörösmarty kétségtelenül azt sugallja, hogy a megjelent mű csak részlet egy (elkészült vagy elkészítendő) nagyobb munkából. Egyértelműen erre utal a *Magyarvár* első megjelenésekor a művet berekesztő „sat” rövidítés, s ennek lesz a következménye, hogy 1833-ban a „Töredék” feltüntetésével együtt a „[Több nincsen]” is szerepel a mű végén, tehát a kiadásokban a hagyományos töredékfogalom alapján jár el. Ez persze nem jelenti azt, hogy a mű maga nem tartozhat a töredékeknek a német romantikában meghonosodott és elméletileg is tárgyalt válfajához, amely épp a töredékességben rejlő esztétikai lehetőségeket és fokozottabb befogadói aktivitást használja ki. A romantika töredéktípusa alapján értelmezi Vörösmarty [*Fogytán van a napod...*] című töredékét és a Vörösmarty által is megjelentetett két epikus töredéket (*A' Délsziget*, *Magyarvár*) SZAJBÉLY Mihály, *Vörösmarty utolsó töredéke (Fogytán van a napod...)*, ItK, 1978, 303–320.

⁹ MARTINKÓ, i. m., 440.

¹⁰ *Uo.*, 438–439.

vát István műveinek kapcsolatával. Bár szinte minden átfogó Vörösmarty-tanulmány megemlíti Horvát munkáinak és „beszédeinek” Vörösmarty östörténeti felfogására gyakorolt hatását, továbbra is hiányzik e hatás *részleteinek* akár vázlatos feldolgozása, *időbeli határainak* kijelölése. A „déliabós” jelző tudománytörténetileg minősítheti ugyan annak tartalmát, de lényegéről nem sokat mond. Ugyancsak alapvető e téren Martinkó András tanulmánya, amely a legközvetlenebb szálon, a *névanyag* megválasztásán és a bizonyítható névetimológiákon keresztül mutat ki az értelmezés szempontjából is lényeges érintkezési pontokat. A dolgozatban az eposzok értelmezésével hangsúlyozni szeretném a *Magyarvár*, *A' Rom* és *A' Délsziget* korábbi felfogásoknál *szorosabb* összetartozását. Ennek mértéke, jellege a hiányos keletkezéstörténeti adatok, illetve az eposzterv valószínűleg korai módosulása, kudarca s nem utolsósorban a kéziratok hiánya miatt sajnos nehezen állapítható meg, ugyanakkor Vörösmarty ekkortájt megismert eposzi mintái lehetőséget adhattak a *Zalán futása* poétikájától jelentősen eltérő kísérletekhez is. Az összetartozás gondolata elsősorban a múlt században született tanulmányokban, összefoglalásokban bukkan föl, sőt Gyulai Pál a *Magyarvárt* és *A' Romot* egyetlen mű részeinek tekintette: „egy nagy eposz tervét érlelte elméjében, melynek tárgya az ősi haza lett volna [...]. 1828-ban megjelent belőle egy töredék *Magyarvár* cím alatt a Koszorúban. Ezt az 1830-iki Aurórában *A' Rom* követte, mely szintén a leendő eposz egyik részét tette volna, de az egész örökre abban maradt.”¹¹ A könyv későbbi részében *A' Romról* újra azt mondja Gyulai, hogy a „*Magyarvár* önálló töredéke”.¹² Sajnos elképzelését nem támasztja alá semmivel, így nem tudható, mi alapján jutott erre a következtetésre. Valószínűleg Gyulai inspirációját követve Gellért Jenő *A' Rom* mellett *A' Délsziget*et is a megghiúsult nagyobb eposzhoz köti: „Úgy látszik, ezen töredék [*A' Délsziget* – G. Zs.] egy nagy eposz része akart lenni, melynek részeiül kell tekintenünk a *Rom* és *Magyarvár* című töredéket is.”¹³ Gellért szintén nem indokolja álláspontját, értelmezésében a feltételezett összetartozásnak nincs jelentősége, sőt a *Magyarvárról* írott sorai magának a szövegnek „behatóbb” ismeretét is kétségessé teszik.¹⁴ Gyulai ötletszerűnek ítélt egységkoncepcióját *A' Rom* zártságára, kerek, önálló meséjére hivatkozva egyöntetűen elutasítja a Vörösmarty-szakirodalom, bár „bizonyos” összefüggést elismer a *Magyarvár*, *A' Délsziget* és *A' Rom* között. A közös östörténeti tárgyon túl, úgy gondolom, Vörösmarty témaválasztásainak viszonyában, sőt *A' Rom* és *A' Délsziget* együttes publikálásában is kereshető kapcsolat – *A' Rom* példázatos körkörösége és *A' Délsziget* teleologikus történetfilozófiája például alighanem csak együtt képesek kifejezni azt az összetevőiben módosult nemzeti múlt- és jövőképet, ami Vörösmartyt jellemezhetette östörténeti felfogásának radikális változását követően. Lényeges a Horvát-hatás vizsgálata Vörösmarty a húszas években a herderi történetfilozófiára épülő nemzetszemléletének jobb megértésé-

¹¹ GYULAI, i. m., 104.

¹² *Uo.*, 152.

¹³ GELLÉRT Jenő, *Vörösmarty élete és költészete*, Bp., 1902, 63.

¹⁴ Gellért ugyanis Arta történetét Dalma által elmondott példázatnak tartja: „Dalma kész elmenni [Elvőhöz – G. Zs.], sőt ha kell, meg is védeni a lányt, de nem vágyódik szerelemre, mert a szerelem boldogtalanságot rejt méhében. Bizonyáságul elmondja [sic!] az agg Arta szerencsétlen szerelmének történetét.” *Uo.*, 68.

hez is, hiszen a *Rajzolatok* a rokonság és az eredet (jelennel is összefüggő) kérdéseit tárgyalva a nemzettörténet jellegének vizsgálatához is rendkívül széles alapot ad(hat)ott. A történelem körforgására, a nemzetek születésére és elmúlására a rokonnak vélt filiszteusok, parthusok, hunok, avarok történeténél aligha kell szemléletesebb példát keresni. Az eposz vázlata, de maguk az elkészült művek is azt mutatják, hogy Vörösmarty kiinduló koncepciója nem a dicső rokonság és múlt Horvátnál rögeszmévé fajuló, öncélú „megmutatása” lehetett, hanem sokkal inkább a *Nemzeti hagyományok* fejlődéstípusokat kutató magatartásáé. Fölösleges említeni, hogy Vörösmarty szinte egész költészetében milyen jelentős szerepet kap a nemzethalál/nemzetüdv gondolata – 1828-ban, a *Magyarvár* megjelenésének évében egy rövid cikket közöl Toldynak a magyar költészetet bemutató könyve alkalmából, ahol így ír: „ha nemzetről lesz szó, tán nem fog üresen elhangzani nevünk, mint az előttünk itt már kétszer megfordult rokonoké.”¹⁵ A hunok és az avarok után Ázsiából utolsóként Európába érkező magyarok vajon képesek-e nemzeti létüket föntartani, vagy *elődeikhez hasonlóan* eltűnnek nyomtalanul? Van-e a nemzet ősi történetében olyan esemény, amely példaértékű lehet a jelen számára is? Az eposz-terv háttérében s talán koncepciójában is sokkal inkább ezek a *jelent* foglalkoztató kérdések húzódnak meg, mintsem (például) a parthusok Rómát is legyőző, de pusztán katonai erőre épülő hatalma.

Mivel Horvát István könyvének részletes és összefüggő koncepciója kevésbé ismert, szükségesnek tartom a Vörösmarty-művek értelmezése előtt legfontosabb állításait összefoglalni, természetesen főleg az általam később felhasznált momentumokra koncentrálni.

II. Horvát István őstörténetének főbb jellemzői, koncepciója

1825-ben jelent meg Horvát István első összefoglaló őstörténeti munkája:¹⁶ a kötet (Horvát „kisebb Testamentomom”-nak¹⁷ nevezi) a 19. század elején a nyelvészetben s az azzal szorosan összefüggő eredetkutatásban szinte kizárólagossá vált etimológiai módszer leghíresebb műve. A módszer a nyelvek vizsgálatában a szóetimológián kívül mellőz minden egyéb, a rokonságot alátámasztó nyelvi aspektust, így például a hangtani változások törvényszerűségeit, a szintaktikai, morfológiai tényezőket (stb.), etimológiai bizonyításában pedig az ún. *nyelvmetafizika* elvét követi. E szerint a szóelemeknek önálló jelentésük van, sőt hangalak és jelentés között többnyire motivált kapcsolat áll fenn. Az egyik előd, Horváth Ádám így foglalja össze az elv lényegét: „Azt mondam közelebbi állításomban, hogy a' Magyaroknak nem tsak gyökér szavai egy hangúké, hanem minden szavai, akár nevek, akár ígék: az az, akármelly hosszúnak tessenek is a' magyar szók,

¹⁵ VÖRÖSMARTY Mihály, *Külföldön a magyar literatúrának terjesztése* = V. M. *Válogatott művei*, III, *Dramák, elbeszélések, bírálatok*, kiad. MARTINKÓ András, Bp., Szépirodalmi, 1974 (Magyar Remekírók), 713.

¹⁶ HORVÁT István, *Rajzolatok a' magyar nemzet legrégebb történeteiből*, Pesten, 1825; Horvát munkásságához: ZSILINSZKY Mihály, *Horvát István*, Bp., 1884; VASS Bertalan, *Horvát István életrajza*, Bp., 1895.

¹⁷ *Uo.*, 131.

azoknak minden szó tagja külön külön eredet szerént értelmes szó.”¹⁸ Vörösmarty 1828-ban, a magyar nyelv eredetéről írott tanulmányában hasonlóan alapozza meg későbbi érvelését: „Azt állítom tehát, hogy nyelvünkben minden szótag jelentő.”¹⁹

Horvát István a magyarok (egyik) *jelentő* nevét így magyarázza a magyar~mager etnonímia alapján: a magyarok „mag-eresztők, szántóvetők voltak”.²⁰ Joggal ismerhetünk tehát a görögök által valamely paraszti foglalkozásról elnevezett népben a magyarokra, „[a’] görögök tudniillik nyelvök bőségéből minden jelentő nevet a’ magok nyelvére le fordítottak.”²¹ A rokon kunok viszont, „mivel mindenkor egész királyi hatalom alatt éltek”, a ’király, uralkodó’ jelentésű népszókat kapták másoktól. Így „a’ Persáktól Sachae, Sakkae-Sacae; Sagae, Sagi”, „a’ Sidóktól Chananaei”, „a’ Magyaroktól Chazari, az az Császári.”²² A jelentő népszókon kívül e szkíta népeknek voltak még „tsupán geográfiai nevei”, „a’ leírás által” torzult névváltozatai, sőt „közös nevek” is.²³

A *Rajzolatok* alapítéze s egyben kiindulópontja a *filiszteus–parthus–jász–magyar rokonság*.²⁴ Horvát így ír katartikus felismeréséről: „midőn végre a’ Szent Írás és Hermeneutika tanulmányozására ösztönöztek a’ Magyar Oklevelekben ’s Törvényekben állandóan előjövő Philistaeusok, minden tiszta régi jelentésben tűnt fel előttem. Így támadott a’ Magyar Nemzetnek egy szoros értelemben vett Kritika Históriaja, mely Abra-

¹⁸ HORVÁTH Ádám, *A’ magyar Magóg patriarkhátul fogva I. István királyig*, Pesten, 1817, 368. (Horváth Ádám egyébként Bél Mátyástól átvesszi azt az elméletet is, miszerint a magyar az özönvíz előtti eredeti, ún. ősnyelv, mert „a’ Magóg maradéki nem voltak részessi a’ Babel’ építésének.” *Uo.*, XIV.)

¹⁹ VÖRÖSMARTY Mihály, *Gondolatok a’ Magyar nyelv’ eredetéről*, Tudományos Gyűjtemény, 1828, II, 51. A következtetés alapja, hogy Vörösmarty szerint „eredeti szavaink vagy többnyire, vagy mind egytagúak voltak” (*uo.*, 49), s később a belőlük alkotott összetett szavakban a tagok közötti kapcsolat elhomályosult, de az etimológiai módszerrel rekonstruálni lehet. Vörösmarty Víg László [Horvát István] Verseghy-ellenes tanulmányára hivatkozik példaként az ún. holt gyökökkel kapcsolatban, amelyekben Vörösmarty és Horvát szerint Verseghy nem érzekelte a szóban benne rejlő „észbeli kapcsolót”: „mert p. o. ha Verseghy szerint for = semmi; og is = semmi, úgy (minthogy semmiből semmitem lesz) az egész forog is = semmi, az az üres hang.” (*Uo.*, 51.) A példa szerint tehát a *forog* összetett szó, s tagjainak külön-külön is önálló jelentése van.

²⁰ HORVÁT, *Rajzolatok...*, i. m., 7, 49. Mert a „MAG a’nyi, mint a’ Latán SEMEN”, az etnonímia második tagjában pedig az „ER-EK, ER-SZ, ER, hajdan a’nyit tett, mint a’ Latán PRODUKO, PRODUCIS, PRODUCIT [...] MAGER tehát név formában SEMEN PRODUCENS, az az: AGRICOLA Szitya.” *Uo.*, 49.

²¹ *Uo.*, 8.

²² *Uo.*, 8–9.

²³ *Uo.*, 10, 13, 17. stb.

²⁴ A magyar forrásokban szereplő filiszteus néprnévre, kapcsolatára a jászokkal már Horvát előtt fölfigyelt például Dugonics András, s etimológiai magyarázatot is ad. A jászok nevüket szerinte is a nyilazásról (íjász) kapták, de mivel feladatuk nem csak a nyilazás volt, hanem az is, hogy „Falakat-is rontsanak”, „falasoknak” is nevezték őket, s „[e]zen szónak mi voltát nem tudván a’ Deák-írók, őket elsőben FALA-STEUSOKNAK, azután FILISTEUSOKNAK nevezték.” DUGONICS András, *Etelka*, Fűskuti Landerer Mihály költséggel és betűivel, Posonyban és Pesten, 1791, 101. Dugonics – nyilvánvalóan a parthusok és az Aral-tó mellett élő úzbégek között is rokonságot teremt, mert szerinte a szkíták „el-űztöttjei” később „ÜZBÉGEKNEK-is, ÜZBÉKEKNEK-is neveztettenek.” *Uo.*, 225. Vörösmarty a magyar őshazá(k) felkeresésére indul Maróthy Istvánhoz 1824-ben *Búcsú* címmel verset írt, s ebben szintén szerepel a terület: „Caspium és te nagyobb tenger, légy addig is üdvöz, / Üdvöz légy Kurgur s Üzbeki drága vidék.” A tárgyalt eposzok közül ezen a helyszínen játszódik *A’ Rom*; a terület eddig mellőzött őstörténeti vonatkozása ezért is figyelemre méltó.

hám előtt egynéhány száz esztendővel kezdetik, és folyton foly a' Szent Írók, a' Görög és Római Classicusok, az Armenus, Syrus, Arabs meg Persa Írókon, úgy nem különben a közép század maradványain keresztül Árpádig.”²⁵ A rokonságot egy régi, már Bonfininél szereplő történeti hagyományra alapozva próbálja bizonyítani, amely szerint a parthusok a szkítákkal rokon, közülük kivándorolt, illetve száműzött nép, amit nevük is őriz.²⁶ A jelentő nemzeti nevet aztán Horvát szerint, hasonlóan a 'mag-(esztő)'-höz, az ókori népek egy része saját nyelvére fordította: „A' Pártus Szityák, mivel hazájokat elhagyták [...] Exuleseknek, az az Pártusoknak hivattak. Görögül ugyan ezt jelentő *Allophylus*, *Metanasta*, *Coptusul Pelasgus*, *Sidoul Philistaeus*, Latánul *Alieni* [...] nevet nyertek.”²⁷ A *Rajzolatok* végén („hol a' Históriaának régi homályát bátor lélekkel felvilágosíthatjuk”) újra kijelenti, hogy „Parthus = Pelasgus = Philisthaeus.”²⁸ A népcsoportok között felfedezett rokonságot aztán az egyes népekre is kiterjeszti, s hét népet különít el a szkíták, parthusok között: „HÉT NEMZETSÉG találhatik, tsak nem mindenkor együtt lakva, mind a' Szityák, mind a' Pelasgusok, mind a' Pártusok között [...]. Találunk tudniillik mindenütt mindenkor PALÓTZ (Hethaeus), MAGYAR (Gergesaeus), JÁSZ (Amorrhaeus), KÚN (Chananaeus), VÁL (Pherezaeus), LÓFEJÜ (Havaeus) és ÚZ (Jeb-Usaeus) Nemzetségeket.”²⁹ (A felsorolt hét nemzetség Horvát későbbi munkáiban is fontos szerepet kap, s kapcsolatba hozza a hétmagyar, hetumoger hagyományával. E népek között a magyar az ún. „gyökér-nemzet”).³⁰ Feltűnhet, hogy a hét nép között nem szerepelnek a hunok, akiket a 19. század eleji őstörténet kétségen felül rokonnak vélt. Horvát a hunokat a kunokkal azonosítja, s csupán a szó torzulása az oka, hogy nem a kun elnevezés él a hun helyett: „Hunus, Hunnus nevezet épen olyan helytelen név, mint a' China nevezet helytelen a' helyesebb Sina név helyett. Már Ptolemaeus Chunokat, az az Kúnokat emleget.”³¹ A hunok a *Rajzolatok* szerint „egy különös ágát teszik a' hét Philistaeus Nemzetségnek”, nyelvük közel áll a magyarhoz, ugyanis „a' Kún és Magyar egy nyelvnek két Dialectusát beszélté”, s „Attila maga egyenesen a' Magyar Nemzet kebeléből született”, Csabának pedig „Magyar Felesége volt”.³² Horvát a Kárpát-medencébe költözött magyarokat „a' PÁRTUS SZITYA Nemzet *Maradékainak*” tartja, a közvetlen őshaza pedig a mai Grúziában volt („*Georgiából* vezetem ki *Árpádot*”).³³

A filiszteus–szkíta (parthus, kun, palóc, alán stb.) rokonságból következően Horvát szakít a középkori történetírók Jáfethez kapcsolt genealógiájával, s kijelenti, hogy „[a'] Szityák *Chamiták* voltak, és ezért Afrika lakosai” a vízözön után, hazájuk „*Nubia* és

²⁵ HORVÁT, *Rajzolatok...*, i. m., 6.

²⁶ Vö. SZÖRÉNYI László, „A szent hazának képe”: *Őstörténet és epika Zrínyitől Krúdyig* = Sz. L., „*Multaddal valamit kezdeni*”: *Tanulmányok*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1989, 211.

²⁷ HORVÁT, i. m., 10.

²⁸ *Uo.*, 120–121.

²⁹ *Uo.*, 123. (Az állítás a parthus–filiszteus rokonság gondolatát fölhasználva Mózes könyve alapján sorolja föl a hét nemzetséget, zárójelben a filiszteus népek neveit adva.)

³⁰ *Uo.*, *A' Jászokról, mint Magyar Nyelvű Népről és Nyilazókról*, Pesten, 1829, 4–5.

³¹ *Uo.*, *Rajzolatok...*, i. m., 33 (Horvát István előtt már Dugonics András is kunra „javítja” a hun népvét.)

³² *Uo.*, 33, 54.

³³ *Uo.*, 63. (Kiemelés: H. I.)

Abesszinia”, innen viszont „Aegyiptomot gyakran meglátogatták”, s „nagy *Pyamisokat* kezdék Fejedelmek emelni, a’ mi utóbb nagy terhére esvén a’ Népnek kivándorlást okozott.”³⁴ E kivándorlás megfelel a bábéli nyelvzavart követő, a Biblia szövege szerint az emberiséget nyelvileg és földrajzilag megosztó szétszéledésnek, bár Horvát kiiktatja magát a nyelvzavart, s – Kézaihoz hasonlóan – a toronyépítést az egyiptomi piramisokkal kapcsolja össze: „Ezt jelenti Mósesnek *nyelvzavarodása*, és a’ *Sennaar* mezején Nubiában, nem pedig Ásiában, épült nagy *toronyot*, vagy is Bábül, Babylonia, (Babul, Babulna, Bábolna) várost.”³⁵ Az Afrikából kivándorolt népcsoportok Európa és Ázsia különböző területein bukkannak föl, „[m]eg hodították [sic!] lassanként Armeniát, meg Persiát; sőt az Indus vize sem vetett határt diadalmaiknak.”³⁶

A magyar őstörténet, vagyis az Álmos vezette kivándorlással záruló időszak szempontjából két őshazát szükséges megemlíteni – Horvát mindkettőt Kézai krónikájából magyarázza, és ugyancsak összekapcsolja a hun őstörténettel. Az egyik a már említett Georgia, a kaukázusi „Madzsar” vár. Innen indul el majd a magyarok *egy része* Attila örökségét visszafoglalni. Ugyancsak itt telepedett le fiaival, Edemennel és Eddel a Krimhild-csata után előbb Görögországba menekülő, majd onnan Szkítiába visszatérő Csaba. A kaukázusi „Magyar Országot” Korazmiának is nevezik a források, sőt Korazmia a másik, korábbi őshaza, ahová a „nyelvzavar” után Nemród vándorolt. E Kaszpi-tengeren túli terület már valóban megegyezik a történeti Korazmiával. *Ez a terület az ún. „eredeti őshaza”*.³⁷ Horvát ezt írja róla: „Volt épen azon a tájon [Georgián – G. Zs.] ... túl a’ Caspium Tengeren, másik Choraszmia is [...]. E’ben a’ Chorasmiában laktak utóbb is a’ Procopius ’s más Görög Írók szerint egyenesen *Földművelést* gyakorló *Euthalita* Húnusok, vagyis Kúnok, más néven *Törökök*; e’ben laktak a’ Bársonyban született Constantinusnak *Persia-melléki*, és *Sabartoe Asphali*... Magyarai; e’ben laktak azon *Magyarok*, kikről Kézai Simon írja: »SED QUIA GYGANS MENROTH UXORES ALIAS sine *Eneth* perhibetur habuisse, ex quibus absque *Hunor* et *Mogor* plures filios et filias generauit. HI SUI FILII ET EORUM POSTERITAS PERSIDE INHABITANT REGIONEM...«³⁸ A hagyományokkal egyezően innen indulnak tehát a szkítiai vadászatra Hunor és Magor. Horvát szerint Abulfeda arab író „[s]zityák, vagy is szorosabban *Kúnok* ’sa’t. néven nevezi a’ régi Chorasmiusokat.”³⁹ Jogos tehát a már korábban is idézett állítása Csaba feleségének magyarságáról, hiszen Kézainál Csaba „a corozminusok népéből házasodott.”⁴⁰ Nem egészen érthető viszont, hogy miért tér ki Horvát az ún.

³⁴ *Uo.*, 12.

³⁵ *Uo.*, 12. (Kiemelés: H. I.)

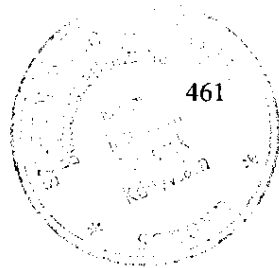
³⁶ *Uo.*, 16.

³⁷ Fejér György különbözteti meg tanulmányában az ún. „eredeti” és a későbbi „nemzeti” őshazát: Y [FEJÉR György], *A’ Magyarok régi lakhelyeiről: Próbátétel*, Tudományos Gyűjtemény, 1825, VI, 51.

³⁸ HORVÁT, *Rajzolatok...*, i. m., 54–55. A latin idézet magyar fordítása: „De mert Ménrótnak, az őriásnak – a hagyomány szerint – Enethen kívül több felesége is volt, akikkel Hunoron és Magoron kívül több más fiút és lányt is nemzett, ezek, a fiai és ezek utódai lakják Persziszt...” KÉZAI Simon, *A magyarok viselt dolgai = A magyar középkor irodalma*, Bp., Szépirodalmi, 1984 (Magyar Remekírók), 118, ford. BOLLÓK János.

³⁹ HORVÁT, *Rajzolatok...*, i. m., 56.

⁴⁰ KÉZAI, *A magyarok...*, i. m., 133.

Jugria-kérdésre, hiszen Jugriáról már Desericzky bebizonyította, hogy nem azonos a Julianus által megtalált Magna Hungariával, tehát Jugria a 19. század húszas éveiben már nem befolyásolta a déli, kaukázusi koncepciót.⁴¹ Mindenesetre kijelenti, hogy a magyarok „Juhriából, az az GEORGIÁBÓL jöttek ki”, s megadja az etimológiai magyarázatot is: a „JURY” a szláv nyelvekben ugyanaz, mint a magyar „Gyuri, Gyuró, Gyurka”, s ez az „Oroszoknál hajdan Georgiust tevé”.⁴²

Horvát szerint a parthus szó *elsődleges* jelentése 'vándor': „a' Partusok Európából Szitya Rokonaik közül kivándorlottak, s ezért a' Szityáktól (nem pedig Persa nyelven) PÁRTUS, az az: EXUL EMIGRANS néven hivatnak.”⁴³ Az *elsődleges* 'vándor' jelentést aztán okozati kapcsolatba lehet állítani – a haza és a nemzet szempontjából – a másodlagos („a' Pártus szónak Rebellis jelentése tsak másod jelentés”) 'harcos', 'lázongó', 'viszszavonó', 'hütlén' szinonim jelentéskörökkel. Az etimológiákból vezeti le a nemzetkarakter főbb vonásait: „[a]z *Egyenetlenség* pedig olly meg rögzött vétkes szokások volt a' Szitya Nemzeteknek, hogy a' Római Classikusok még Tanais vizöket is Tanais DISCORS [...] névvel illették.”⁴⁴ Forrása a karakter további jegyeinek megrajzolásában Justinus *Krónikájának* a parthusokra vonatkozó része.

Horvát művének Vörösmartyra gyakorolt hatását majd az értelmezések kapcsán tárgyalom, etimológiái, rokonságviszonyai miatt viszont itt idézem Vörösmartynak 1825-ben Stettner Györgyhez írott levelét. E levélben Vörösmarty felsorolja a filiszteus–hunmagyar rokonság *Rajzolatokból* átvett érveit, s az idézett szóanyagból néhányat majd az eposzokban is felhasznál.

„Hogy Horvát István rendkívül való ember, már régen tudod, 's hogy munkái is rendkívül valók, nem fogod csodálni. Filiszteus vagy édes atyámfia, akárhogy vergődöl, és pedig I^{ör}. A Filiszteusok földén ezen magyar helységek találtattak u. m. Árpád, Béla, Szala, Szabad, Nadab = Nadap (Fehér Vgben), Sur, Dara, Zára, Haram, Simon, Uri, Sáp, Lád, Ládány, Obadia = Abád. Orod, mint az Oklevelekben = Arad. Moholi = Moholy. Ber, Ur (Ber-hida, Ur-hida), Kis, Hali, Bala, Acsád ex Achad, Hadad, Ámos, *Abba*, *Sarus*, *Tichon*, mint az oklevelekben = Aba, Sáros, Tihany. Szereda ex Zereda = Mercurius, 'sat. 2^{ör}. Törvényeink a' Jászokat egész M. Thereziáig Filiszteusoknak nevezik; ellenben A' Sz. Irás is a' Filiszteusokat néhány helyen »Hamorim«-nak = nyilas = Ijász = Jász-oknak nevezi: még Dávid is náluk tanulta a' nyilazást saját vallása [vallomása] szerént; mert, noha mások is nyilaztak a' régi világban, bizonyosan még is őseink voltak annak vagy föltalálói vagy legügyesebb gyakorlói. Továbbá, még Nagy Lajos üdejében a' Sz. Írásból a' Philiszteusokat mindenütt Jásznak fordították. Tudnod kell, hogy Philiszteus másképp Allophilus, már most 3^{ör}. Még 405 eszt. a' Hunusokat Allophilusnak írták némelly külföldiek, u. m. Aurelius Prudentius Clemens, Sz. Pontius Paulinus, és 587ben Sz. Paulinus sat. sat. sat. Nem vagy hát Finus, és a' nagy szájú

⁴¹ Vö. VÁSÁRY István, *A jezsuita Cseles Márton és a Julianus-jelentés (A Magna Hungaria- és a Jugria-kérdés történetéhez)* = *Középkori kultúráink kritikus kérdései*, Bp., 1974, 261–275.

⁴² HORVÁT, *Rajzolatok...*, i. m., 56.

⁴³ *Uo.*, 120.

⁴⁴ *Uo.*, 35–36.

Schlöczerek, Schwartnerek hallgathatnak.”⁴⁵ E levél az egyetlen közvetlen forrás Vörösmarty östörténeti felfogására a *Rajzolatok*kal való megismerkedés után – később elsősorban lírai és drámai műveiben találkozunk a filiszteus–magyar rokonítás nyomaival. Például az 1829-ben írott *Hedvig*ben:

Höben és fagyok közt a' leányszív
Ége, mint a' pártusok' vetése,
Melybe Sámson' karja üze lángot.

„A pártusok emlegetésén kívül a vers azzal is a régi történeti ideológiáról árulkodik, hogy a filiszteusokat egynek veszi a pártusokkal (Sámson ti. a *filiszteusokkal* harcolt) azáltal, hogy – még mindig Horvát tanítását követve – filiszteus-jász, a jászok pedig a pártusokkal (és még sok más nemzettel) »hajdan is szinte egy nyelvű nemzetet tettek, mint ma egy nyelvű nemzetet tésznek« (*Rajzolatok... 7*)”⁴⁶ – írja Martinkó András. Mivel az idézett levél és a *Hedvig* közötti időszakban keletkezett a *Magyarvár*, *A' Délsziget* és *A' Rom*, az interpretációban nem térek ki külön annak bizonyítására, hogy (például) *A' Romban* szereplő parthus nép a *Magyarvár*-belihez hasonló rokonítás eredménye, s nem kizárólag a korábbi szemlélet reminiscenciája.

III. Magyarvár

(1) A töredék első megjelenésekor, 1828-ban Vörösmarty magyarázó lábjegyzetet fűzött a címhez: „»Magyar« vár' romjai még most is látszanak Kuma' vize partján.”⁴⁷

⁴⁵ VMÖM 17, 3. jegyzetben *i. m.*, 116–117. A kortársak közül Berzsenyinek *A magyar nyelv eredetiségéről* című tanulmánya szintén Horvát István és a nyelvmetafizikai módszer szélsőséges hatását mutatja. A pelagusz, filiszteus népniveket például így magyarázza: „Van lázzadni, lezzegni, volt tehát lázogni és lázadni, s így pel-az-gó vagy fel-laz-gó, fellázad, fellézet, filisitim; az im nem egyéb, mint am, azaz nép, s így mindezek annyi, mint fellázadt, vagy pártos nép, azaz Parthus. De a Filistim lehet felüzet, azaz elüzett nép vagy Exul is, mert a fel annyi is mint el, amit nyilván mutat fel-ejteni, félre stb. éppen az, ami a filisit, vagy gyorsan felüzett, azaz félre üzött nép.” BERZSENYI Dániel *Összes művei*, kiad. MERÉNYI Oszkár, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, 611.

⁴⁶ MARTINKÓ, „Magyar” vártól..., *i. m.*, 442.

⁴⁷ VÖRÖSMARTY Mihály, *Magyarvár*, Koszorú, 1828, 161. A kaukázusi őshazának a magyar östörténetírásban és részben a szépirodalomban betöltött szerepét legrészletesebben MARTINKÓ, „Magyar” vártól..., *i. m.*, 425–447. tárgyalja. Nagyrészt erre a munkára és hivatkozott anyagára épül a tárgykör Vörösmarty-filológiája. A témához kapcsolódó, tudományos igényű megírt, térképeket, forrásanyagot is közlő, ugyanakkor olvasmányos stílusú kötet RADÓ György, TARDY Lajos, *Világjáró Besse János*, Bp., Tancsics Könyvkiadó, 1963. A témakörhöz (és részben Horvát István munkásságához is) jól használhatóak még az alábbi munkák: FLEGLER Sándor, *A magyar történetírás története*, Bp., 1877; CZEGLÉDY Károly, *A magyar népnév legrégibb előfordulása a forrásokban = Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*, szerk. BÁRCZI Géza, BENKŐ Loránd, Bp., Akadémiai, 1956, 268–275; BENDEFY László, *A magyarság kaukázusi őshazája: Gyeretyán országa*, Bp., 1942; Uő., *Kummagaria: A kaukázusi magyarság története*, Bp., Cserépfalvi, 1941; Uő., *A magyarság és középkelet*, Bp., Aquincum, 1945 (a könyvben az Elbrusz mítosztörténetéről is található egy rövid tanulmány); TARDY Lajos, *A naiv őshazakutatás múltjából*, Kelet-kutatás, 1975; Uő., *Kaukázusi*

A megjegyzés célja kettős: jelöli, hogy a vár valós helyszín, másrészt kapcsolódik a szöveg nyitóképéhez, amely a vár 19. századi állapotát ábrázolja.⁴⁸ A *Zalán futása* történet-filozófiájában kiemelt szerepet játszó, a nemzeti élet kezdetét, csúcspontját és hanyatlását egyaránt jelképező hajnal és dél itt egy halott, zajtalan világban váltja egymást az éjszakai enyészet után. A költő felidéző szerepét kiiktató éles váltással a szöveg a cselekmény saját idejébe, a megírás és a pusztulás képeinél *két évezreddel korábbi* időbe vezet, miközben – mintegy az idő egyik állomásaként – a honfoglalást megelőző évtizedeket is a „hír” időszakának nevezi a vár történetében:

Nem vala ezred előtt, nem két ezrednek előtte
 Illy letarolt e' vár; akkor volt híre' javában,
 Harcos Orod' nemzettének, Dalmának időtte. (10–12.)

magyar tükör, Bp., Akadémiai, 1988 (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár); VÁSÁRY István, *Az őstörténet Pray, ItK*, 1979, 287–292; Uő., *Őstörténet és nemzeti tudat a reformkorban*, ItK, 1980, 15–26; Uő., *Ó-Gyallai Besse János Kaukázusi tudósításai*, Bp., Kőrösi Csoma Társaság, 1972; DOMOKOS Péter, *Szkitiától Lapponiáig: A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban*, Bp., 1990; Joseph von KLAPROTH, *Reise in den Kaukasus und nach Georgien*, I–II, Halle und Berlin, 1812–1814. (Az utóbbi mű volt többek között Vörösmarty forrása a Kaukázus topográfiájának megismerésében. Megemlítem, hogy a műnek az Országos Széchényi Könyvtárban található, a pecsét szerint Horvát István könyvtárából származó példányában aláhúzások és rövid széljegyzetek találhatók, főleg az első kötet 402–434. lapjain. Az aláhúzott nevek jelentős része szerepel a *Jegyzésekben* is, bár nem tudtam eldönteni, hogy a széljegyzetek Vörösmartytól származnak-e vagy valaki mástól.) Az őshazakutatás részletes bibliográfiáját adja TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története: A legrégibb időkől a jelen korig. 1864–65*, kiad. SZALAI Anna, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 332.

⁴⁸ A lábjegyzetnek a főszöveggel való kapcsolatát szükségesnek tartom kiemelni, mert Martinkó András tanulmányában a töredék nyitó képe a *cselekmény* idejével kerül kapcsolatba („[a] műből a következő történelmi helyzet bontakozik ki: a Kuma menti Magyarvárban vagyunk, a vár már omladozik, s népe fölött is az enyészet árnya borong.” MARTINKÓ, „Magyar” vártól..., i. m., 431, kiemelés: G. Zs.), holott a szöveg egyértelműen a vár fénykoráról beszél. Lehet, hogy erre a momentumra alapozza későbbi véleményét a vázlat és a töredék eltérő koncepciójáról, miszerint a töredék már „többet mutat a hanyatlás, a télen veszteglés, a nyugtalan cselekvésvágy eszmeiségéből, mint a világtörténelmi szerepet játszott, Kaukázus környéki pártus magyarok dicsőségéből.” (Uo., 441.) Nem bizonyítható, de az utalás lényeges eleme lehet a korabeli őstörténelmi vitákban járatlan olvasó tájékoztatása is. Többek között ezért sem tartom elég meggyőzőnek Martinkó András véleményét, amely a jegyzet későbbi elmaradását szimbolikusnak tekinti, amin keresztül Vörösmarty a művet „egy pusztán mondai-mesei világba” (uo., 445) helyezi, azaz megfosztja korábbi őstörténelmi aspektusaitól. 1833-ban Vörösmarty a Martinkó András által említett kiadásban olyan kiegészítést hajt végre a *Zalán futása* szövegén, amelynek háttere szintén a húszas évek közepe táján keresendő, s nem független „Magyar” vár történelmi irodalmától sem (pl. a korábbi török nevek egy részének megváltoztatása, a török–magyar rokonság gondolata). Másrészt Martinkó András dolgozatának hiányossága, hogy a „Magyarvár-eszme” áttekintéséből kimaradt az 1837-es *Árpád ébredése* című mű, amelyben maga Árpád említi a kaukázusi őshazát. Így az „eszmehez” való visszatérés (Az áldozat, 1840) helyett indokoltabb annak folyamatos jelenlétével számolni, még akkor is, ha a hozzá kapcsolódó rokonságviszonyok (filiszteus, parthus, török stb.) az egyes időszakokban természetesen eltérőek lehetnek.

A várba érkező Igar beszámolójából ismerjük meg az eposz és az őshaza legfontosabb területeit: Ügödöt, Engadit, a „száz teremű” Koppányt, Etelközt, Tarkót⁴⁹ s a kissé rejtélyes Hajnal országot. E földrajzi felosztás lényegében lefedi a krónikákban elmosódott, illetve bizonytalan határokkal ábrázolt Szkítiát. A terület a töredékben nem csupán földrajzi egységet, hanem lazán összefüggő államalakulatot is alkot, melynek Magyar vár az ura. Dalma, bár nem ismeri Engadi fejedelmét, Kendét, mégis úgy érzi, kötelessége segíteni a fenyegető örmény támadás ellen, s Igar is biztosítja Dalmát, hogy veszély esetén nem marad egyedül; a fejedelemségeket „országnak” nevezi, „országos” ügyekről beszél, látogatása a „kúmai várnak” fejedelmeihez vezetett. Igar ugyanakkor azt is kijelenti, hogy a fejedelem akár nyugat, akár kelet felé indul, mindenütt *rokon* népek fogadják majd („És valamerre megyünk, rokonok’ szíve, honna fogad be”).

A korai Szkítia-ábrázolásban Vörösmartyt valószínűleg Horvát István idézett elmélete befolyásolta, miszerint „HÉT NEMZETSEG találhatók, csak nem mindenkor együtt lakva [...] akár Európai Szitya Országban”, akár másutt „vizsgáljuk az ott lakó SZITYA NÉPSÉGEKET.” Az Igar által fölsorolt, Magyar várral együtt *hét* terület közül Hajnal ország az egyetlen, amely nem Dalma uralma alá tartozik, sőt Igar úgy beszél róla, mint *ismeretlen* vidékről. Hogy az ország földrajzi helyzete s az azzal összefüggő, kitüntetett eposzi funkció érthető legyen, a vele összekapcsolt névanyagot kell értelmezni. Elvő Engadi fejedelmének, Kendének a lánya. A Kende elvonás a Kendegucz~Bendegucz névváltozatból, Engadi pedig Attila majdani szülőhelye – azaz Engadi nagy valószínűséggel a *hun* nemzetség otthona. A lány nevét Vörösmarty a 19. században még használt melléknévből alkotta meg, melynek jelentése ’túlsó, túl eső, túl levő’. A szó elsősorban Havasalfölddel és Erdéllyel kapcsolatban fordul elő: „Erdélyország, régen Erdő elve v. Erdő elvő, azaz erdőn (erdőségen) túl fekvő, t. i. ország.”⁵⁰ Az Elvő név jelentését, Igar

⁴⁹ A Tarkó mint szkítiai helynév minden bizonnyal Szabó József tanulmányából került a műbe: „Tarku, Tarkó a város a’ Berekköze felett, a’ tenger mellett”, illetve „Berekköze a’ Caspiumi tenger nyugoti partja mellett.” (SZABÓ JÓSEF, *Értekezés Észrevételek a’ Magyarok Eredetéről*, Tudományos Gyűjtemény, 1825, IV, X, 61.) Berekköz Vörösmartynál is szerepel a *Jegyzésekben*, a tanulmány második részére utal a kritikai kiadás is (VMÖM 5, i. m., 407). Szabó szerint Tarkó „tükörfordítása” a görög ’nyúzni, fosztani, tarolni’ és az ’ülés, föld’ szavakból összetétellel alkotott „*Lebediás*”-nak! („Én mind azáltal e’ jelentésben Lebediást Tarkónek gondolom.” *Uo.*, X, 91.) Lebediás pedig – mint az egy másik tanulmányból kiderül – *Levédia* eredeti alakja: „a’ Lebediás Tartományán által 895-ben, és így 55 esztendeig tartó vándorlása után, a’ Carpatuson által behozta Pannóniába [isten a magyarokat].” (DERECSEI FODOR GÁBOR, *A’ Magyarok’ ősi eredete*, Tudományos Gyűjtemény, 1825, IX, 26.) Az őshazaként, illetve a vándorlás egy-egy állomásaként számon tartott területek (Etelköz, Levédia, Perzsia, az Aral-tó környéke, s persze Magyar vár, azaz a Kaukázus és „Hajnal” ország) a mű koncepciójában tehát még egységet alkotnak. Az etimológia ismeretében tudatosnak tartom, hogy Vörösmarty Tarkó uraként *Zarándot* szerepelteti a név későbbi jelzője (*Tar v. Kopasz Zerénd* nemzetsége) alapján. Megemlíteném, hogy a töredék *Homonna* neve a későbbi őstörténeti irodalomban Plinius munkájára hivatkozva *parthus* nemzetségeként szerepel (pl. BARTAL György, *A Párthus és hunmagyar scythákról*, kiad. TOLDY Ferenc, Pest, 1860, 58). Vörösmarty névválasztásainak vizsgálatában tehát nem elegendő a hazai forrásokat figyelembe venni, hiszen valószínűleg olyan alakokat keresett, amelyek kapcsolatba hozhatóak (például) az elfogadott parthus–magyar rokonsággal, illetve az ősi időkből származnak. (Az eposz további névanyagának őstörténeti vonatkozásait nem sikerült megtalálnom.)

⁵⁰ CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, II, Pest, 1864. A kritikai kiadás jegyzetanyaga a nevet az Elizával kapcsolja össze („talán ennek magyarázása” – VMÖM 5, i. m., 409), s a tévedés

leírását („előtte / Kék távolban az agg tenger hullámi forognak”), illetve az eposz topográfiáját figyelembe véve Hajnal ország a Kaszpi-tenger „túlsó”, azaz keleti partjára helyezhető, s földrajzilag megegyezik az elhagyott első őshazával, Korazmiával. Az ismeretlenként bemutatott terület érzékelhetővé teszi a régi és az új haza között megszakadt kapcsolatot, s ez a feszültség a töredék mindhárom egységében – más-más módon – kiemelt szerepet játszik majd, a harc és a béke ellentétén kívül a mű legfontosabb motívuma. Magyar vár és Hajnal ország viszonyán kívül hasonló feszültség jellemzi a Szkítiából kivándorolt parthusok, illetve az Aral-tó mellől menekülő Arta sorsát a második egységben, s ha áttételesebben is, ugyancsak ez lesz a Koros vize mellett tanyázó rablók történetének egyik lényeges jelentése is: a Hunor és Magor leányrabló kalandját idéző epizód ugyancsak az első kivándorlással hozható kapcsolatba. A három, új honkereséssel összefüggő egység közös jegye a vándorlás, a parthusok „mitikus sorsa”,⁵¹ amit nevük is őriz, s ami éles ellentétben áll a letelepedett, békés nemzeti élettel. A Magyarvárban Elvővel viszont, ha jelképesen is, megteremtődik a múlt és a jelen közötti kapcsolatnak a lehetősége. Történetfilozófiai szempontból a *Zalán futásához* hasonlóan Hajnal ország a herderi gyermekkor, a nemzeti lét kezdetének időszaka, amit az ország neve is kifejez.

Az eposzban a kaukázusi magyarság jövője Dalma döntésétől válik függővé, azaz hogy a fejedelem fölismeri-e, hogy a (személyes) hírnévért folytatott harc a nemzet szempontjából céltalan, és népe jövőjét, nemzeti hovatartozását veszélyezteti.⁵² A parthus-történet s az azzal összekapcsolt harmadik egység, Szúbál és a két rabló, illetve az elbori jósnő epizódja részben a döntés lehetséges következményeihez nyújt majd hátteret. A hírnév mulandósága szerint formálódik át az eposzban a csillagtoposz is. A perzsiai Sirász után Magyar vár környékén viszontlátott „éjszaki” csillag, melynek éjben ragyogó, „merész” sugaraival Dalma „lelkét [...] eresztí”, később beborul, rémeknek s nemzetek álmainak hagyva az „éjfél”. A fejedelem nem gondol az *utódlás* kérdésére sem, pedig családjának ő az egyetlen élő férfitagja, s az eposzban Magyar vár hatalmát elsősorban *dinasztikus* törekvések veszélyeztetik. Az örmény király fiának, Tigránnak, bár Kende lányát „külföld fajzatihoz [...] nem adja”, mégis a házasság a célja, s Igar szerint „veszedelmes csalfa hitében”. Másrészt, bár a töredékben még nem

miatt a *Jegyzések* Elizához tartozó cselekményanyagát tekinti a töredék előzményének, holott a töredékben nem egy, hanem két nő szereplő van, s Dalma *egyelőre néven nem nevezett húga* él a tarkói Zarándnál, hasonlóan a vázlatához. Az etimológia egyébként szerepel a *Jegyzések* kéziratosa, a kritikai kiadás által *pusztán nyelvészeti*nek minősített, s ezért nem is publikált anyagában: „Havasel (Régiség) havaselő, elve, utóbb alföld, igazán Trans alpina” (VÖRÖSMARTY Mihály, *Cikkek. Bírálatok. Jegyzetek*, I, MTA Kézirattár, J. 713 I–III, 41r). A kézirat folytatása szintén nem nyelvészeti jellegű („Mellét dobolja”), ennek ellenére nem közli a kiadás. Arany János egyébként szintén használja a szót a *Csaba királyfi*-ban: „S ha megjön tenger elvből”.

⁵¹ A kifejezést Zentai Mária elemzéséből vettem át, s a motívumra a későbbiekben is erősen támaszkodom: ZENTAI Mária, *Vörösmarty Mihály: A Rom (Elemzés)*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XVIII, 1981, 109. (Lásd még az örök zsidó történetéről írottakat a későbbiekben.)

⁵² Hasonlóan határozza meg az eposz értelmezésének fő vonalát, a hírnév varázsában élő Dalma téves szemléletét Szajbély Mihály, a művet „a férfikorba lépett nemzet továbbélésének kérdését” vizsgáló alkotásként definiálva. Lásd SZAJBÉLY, 8. jegyzetben i. m., 308–310.

érzékelhető a hatalomért folytatott *belső* küzdelem, a tarkói Zaránd, akinél a fejedelem húga él, valószínűleg ezt a szerepet töltötte volna be a műben. A *Jegyzésekben* Zaránd az egyetlen negatív szereplő, „Eliza megrontója”, „romlott lelkű”, aki a vázlat szerint elcsábítja a lányt. A történet olvasható a Szent István ellen lázadó Koppány, *Kopasz Zerénd* fiának történeteként is, ha figyelembe vesszük a nevek és a helyszín közötti lehetséges etimológiai kapcsolatot, illetve a terv Zarándra vonatkozó részeit.⁵³

Dalma felemás döntése (a hírnévért folytatott harc helyett fegyvernőke tanácsára körülnéz az országban, s meglátogatja Elvőt) tehát meghatározó a kaukázusi magyarság élete, a szkítiai állam hatalmi hovatartozása szempontjából. Késlekedése olyan veszélyeket indukál, amelyeknek legyőzésére nem biztos, hogy lesz elég ereje. Az éjjeli órában megfogalmazott hite, miszerint a hírnév „ragyogása parancsol az éjnek” is, már a következő sorokban megkérdőjeleződik, Arta megjelenése után pedig teljesen hiteltelenné válik.

Az éjszaka az eposz legkülönbözőbb szereplői számára a nyugalom időszaka. Bár Vörösmarty csak típusokat említ, mégis nagy biztonsággal megállapítható, hogy a következő utalássor egyben a művön belülre is mutat, azaz Dalmára, Zarándra, Bendegre és Csimorra, s végül a meg is nevezett Artára: „Szendereg a hírre sovárgó, / Várni az új kedvest szeretője megúnja, s lenyugszik. / Szűnyadoz a rabló; de nem a boldogtalan, az még / Fenn van az inséggel, és nem jön ölelni halála.” Tehát egyedül Artának, a parthusok fejedelmének nem hoz megnyugvást az éjszaka, holott ő vágyakozik leginkább rá. Miután leányával együtt bujdosni kényszerült, a sivatagban a vágyott halálhoz („S csendes az én álmom, mint a’ ki örökre alunni, / Mélyen alunni fogok”) is közel kerül. Arta azonban nem merülhet el a talán megnyugvást hozó éjszakában, ugyanis a halálát megelőző pillanatban teljesül be rajta az apai átok, s azóta, bizonyára az átok következményével egyezően, „bújdossa hazátlan a neki szűk földet”, s az emlék „halni nem engedi”.

Arta egyetlen életszakasszal jár Magyar vár fejedelme előtt, sorsa részben ezért, részben a magyarsággal való rokonsága miatt különösen fontos a töredék értelmezéséhez: a „harcos Orod” nemzetségéből származó Dalma ugyanis a családnév etimológiája szerint parthus, akárcsak Arta, vagyis – Horvát őstörténete szerint – abból az ősi nemzetségből származik, amely Egyiptomban a szolgaság helyett a kivándorlást választotta.

(2) „A parthusok, akik kezében most – miután szinte megosztottak a földkerekségen a rómaiakkal – a Kelet fölötti uralom van, a scythák száműzöttjei voltak. Ezt nevük is nyilvánvalóvá teszi, mert scytha nyelven a száműzötteket »parthus«-oknak mondják.”⁵⁴ A szkíta rokonság gondolatára épülő, középkori magyar őstörténettel egyezően ebből a Justinus által Pompeius Trogustól idézett parthus = exul etimológiából fejlődik ki a parthus–magyar rokonság gondolata, s Otrókcsi Fóris Ferenc azonosítja először a parthust a magyar *pártos* szóval, ami tehát még a szkíta időkből származik. Horvát István

⁵³ Az erőltetettnek tűnő értelmezéshez megemlítem, hogy *Az áldozatban* Zaránd a hatalomhoz nyíltan házassági kapcsolatokon keresztül próbál közel kerülni, előbb a régi, majd pedig az új haza fejedelmének lányát elcsábítva.

⁵⁴ Marcus Iulianus IUSTINUS, *Világkrónika*, ford. HORVÁTH János, kiad. BOLLÓK János, Bp., Helikon, 1992, 291.

a szó egyre növekvő számú szinonimái közül, hogy a feltételezett filiszteus–magyar rokonságot is megalapozhassa, a 'vándor' jelentést tartja elsődlegesnek, s a hagyományt azzal is módosítja, hogy a parthus nála a kibujdosott kun, jász, magyar (stb.) népek *közös* neve.⁵⁵ Justinus arról is beszámol, hogy *hová* vándoroltak a parthusok: „Scythiából belső lázongások folytán üzték ki őket; ekkor titokban Hyrcania meg a dahák, aportanusok és a margianusok népei között elterülő pusztaságokat foglalták el.”⁵⁶ Vagyis a Kaszpi-tenger keleti partján, Korazmiától északra elterülő Aral-tó sivatagos vidékét. A parthus–magyar rokonítást követve természetesen e terület is felbukkan a hazai őstörténetírásban és -költészetben.⁵⁷ Az Aral-tó környéki terület a *parthusok őshazája*, ahonnan folyamatos hódítások nyomán dél, délnyugat felé húzódva alakul ki a történeti Parthia. Vörösmarty műveiben, a *Magyarvárban* és *A' Romban* ez a tartomány („Parthiene”) szerepel, nem pedig a későbbi birodalom, innen menekül el Arta, s erre az „elhagyott” területre érkezik „távol honni vidékről” *A' Rom* parthus fejedelme. A hódításokat a „bizonytalan eredetű, de jeles erkölcsű” Arsaces kezdte Hirkánia elfoglalásával, ami tulajdonképpen az országalapítást, a „nemzeti lakóhelyet” jelentette. Emlékére az őt követő parthus királyokat Arsacéseknek nevezték. Az Arta elvonás ebből az általános uralkodói névből.

A *Magyarvárban* a parthus epizód az ő monológiájára épül. Arta már részben idézett sorsa összefügg apja átkával, akinek a halálában vétkes volt:

Az atyát én láttam elesni
Agg hófürteiben, 's bűnöm vala benne hogy elhullt:
Átka maradt rajtam. (265–267.)

'S ím ekkor kél föl az átok.
Lányomat a' rablók álmomtól messze ragadják;
Vég szava borzasztó siketen, mikor ébredék, akkor
Hangzik el a' sivatagnak ölén. (292–295.)

Nemzetét, fejedelmi rangját elveszítve, „nyomorult emberként” sodródik lefelé csónakjával a Magyar várhoz közeli Kumán. Bár az átok pontos tartalmát, feloldásának idejét és feltételét nem tudjuk meg, annyi biztos, hogy a halála előtti pillanatban teljese-

⁵⁵ Fejér Györgynek *A Rajzolatokkal* egy időben megjelent tanulmánya a Szkítiából „a' belső zenebonákban” kiűzött parthusok között elkülöníti a „Turkusokat”, akik a „Jakszartes és Okszus vizek között laktanak”, a „Hunnokat” vagy „Indo-Scythákat”, akik „az Okszus vize alatt laktanak Indus' torkolattyáig napkeletre”. Y [FEJÉR György], 37. jegyzetben i. m., 20.

⁵⁶ IUSTINUS, i. m., 293.

⁵⁷ A már említett Fejér Györgynél: „Őseinknek lakóhelyei többek voltak; eredetiek: a' Kaspiumi tenger napkeleti, és Kaukázus hegyének észak-nyugati környékei; [...] A' nemzetiek: Párthia [...] Armenia [...] Kuma és Terek vizek mélyeki [...] Volga vizének felsőbb környéke” – Y [FEJÉR György], 37. jegyzetben i. m., 51. A költészetben például Petőfi *Lehel vezér* című költeményében: „Mert nem Ádám-Éva óta mienk e föld, / Messze Ázsiában lakozánk azelőtt / Messze Ázsiában a világ más részén, / Kaszpi tengeren túl Aral-tó környékén.” (Valószínűleg pusztá átvétele a kurrens elméletnek; nem ismeri vagy nem használja föl a topográfiát, hiszen később „rengeteg” erdőkről ír.)

dett be rajta, akkor, amikor lényegében már semmije és senkije sem volt lányán kívül. Már a korábbi kutatás megállapította, hogy Arta monológjának önjellemzése alapján „az olvasó önkéntelenül is az örök zsidó sorsára gondol.”⁵⁸ A vándor archetipikus alakján túl vajon feltételezhető-e a monda tudatos alkalmazása, amit egyébként Vörösmarty később drámái formában maga is földolgozott? A választ megnehezíti, hogy – mint azt már korábban idéztem – a vándorlás a parthusok „mitikus sorsa”, tehát véletlen hasonlóságról is lehet szó. Ugyanakkor A' *Délszigetben* – az egyik értelmezés szerint – Hadadúr sivatagi bolyongását a szimbolikus megkeresztelkedéssel oldja föl Vörösmarty, azaz elképzelhető, hogy már ekkoriban ismeri a mondát, s lényeges részeit, a hazátlanságot és a halhatatlanságot fölhasználja a parthus epizódban.

Az eposztöredék tematikájában a magyarok és a rokon parthusok története sok hasonlóságot mutat. Az elfeledett Hajnal országból, az őshazából Szkítiába vándorló magyarok, akárcsak a később Szkítiából kibujdosott parthusok, ha továbbra is a harcra alapozott nemzeti létet választják, örök vándorként, hontalanul fejezhetik be történelmi pályájukat.

A körforgást, a nemzethalált, a személyes kifosztottságot példázó parthus epizód az ifjúkor elmúltával a „téttező” korba jutott Dalma története és a magyar őstörténet kezdetéhez visszakapcsolódó leányrabló-jelenet közé ékelődik. A három epizód így egy teljes életszakaszt fog át, melynek korszakai a felívelés–pusztulás–újjászületés sorrendjében követik egymást. A korszakoláshoz kötődik a nappal és az éjszaka váltakozása: az átmeneti korhoz, a változáshoz Dalma számára az éjjel, Arta történetéhez az éjfél, a kezdethez pedig a hajnal tartozik. Arra pedig, hogy a hun–magyar honfoglalás is tartalmazott olyan momentumokat, amelyek szemben állnak a nemzetalapítás eszményével, a mű következő jelenete a példa.

(3) Az éjszakát követően megváltozik a helyszín, s új szereplők jelennek meg az eposzban: az Arta monológjából megismert Szübál, az őt elrabló Csimor és Bendeg s az elbori jósnő, a helyszín pedig a Kuma mellől áttevődik a Terek folyó környékére, ahol az „a hegyet, és szép völgye határát / Fölveri álmaiból”. A rendkívül összetett jelenetsor elsősorban a múlt és a jövő aspektusában tágitja az eposz jelentéskörét: Vörösmarty egyrészt felidézi Hunor és Magor leányrablásának történetét,⁵⁹ azaz a hagyományos hun–

⁵⁸ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A kozmikus tragédia romantikus látomása: Az Előszó helye Vörösmarty költészetében* = „Ragyognak tettei”: *Tanulmányok Vörösmartyról*, Székesfehérvár, 1975, 340.

⁵⁹ A jelenet allúziójának felismerését a *Koros* folyó korabeli etimológiájának megfejtése teszi könnyebbé. A *Koros* ugyanis ekkor nem más, mint az arméniai Kur–Kura ókori alakjának (Cyrus) magyaros olvasata, a *Körös* elődje. Horvát Istvánnál személynévvel kapcsolatban fordul elő [„Polyaenusnál *Mazares* Cyrus (*Koros*) Királynak híres hadi vezére volt.” HORVÁT, *Rajzolatok...*, 57], később Jerney Jánosnál viszont már evidenciaként szerepel a folyónevek közötti kapcsolat: „Nemcsak Cyrus (Kur) arméniai folyóban, hanem mesopotámiai Coros hegyben is földalájuk honunkszerte előforduló folyók-, hegyek és helységek’ Körös neveit.” Vö. JERNEY János *Keleti utazása a magyarok’ őshelyeinek kinyomozása végett*, I–II, Pesten, MDCCCLI, II, 212. A terület különben a *Jegyzések* alapján is jól azonosítható, ugyanis közel van Tiflishez: „Dél felől hegy kerít Tiflist, annak tetején vár áll, innen egy...jjra fal Korosig” (VMÖM 5, i. m., 713). Vörösmartynál egyébként a *Koros* mellett a *Kor* is szerepel a vázlatban: „Kor jobb felén gazdag rét Tiflisen”. Itt jegyzem meg, hogy Vörösmarty topográfiai utalásai, a földrajzi viszonyok érzékeltetése a műben meglehetősen pontosak. A Kaukázus legma-

magyar mondakör nemzetalapító epizódját, s ezt összekapcsolja az elbóri jósnő alakján keresztül a Jordanestől származó, Kézai által is idézett hun eredetmonda gót változatával. Jordanes szerint ugyanis a Szkítia hatáira támadó gótok a seregükkel tartó varázslónőket, hogy ne vonják el a katonákat a szolgálattól, a pusztaságokba üldözik, akik aztán Meótiusz felé bujdosva parázna ördögökkel találkoznak, s nászukból származott a hunok vad nemzetsége.⁶⁰ Bendeg a boszorkány nőiességét, korát firtató szidalmi közben nem is mulasztja el fölemlíteni a nászt („Ferde sivány bocskor, ki magas fészkeben üvöltve / Nőszől az ördöggel”). Az őstörténeti kontextusban is vizsgálható jósnő alakjával Vörösmarty olyan szereplőt tudott alkotni, akit egyrészt a mű csodás-mitikus rétegében is felléptethet, másrészt ráruházhatta azt az örök ellentétet, ami a gótok–hunok s a magyar és a német nemzet között feszül.

A varázsvesszővel megidézett vízőzön szerepe kettős: egyrészt szimbolikusan eltörli a leányrablás bűnét, másrészt előreutal a hunok leendő sorsára, azaz a „jövendők képei” között szereplő vízőzön Attila birodalmának s népének pusztulását vetíti előre. E pusztulás (egyik) oka az az irigységből fakadó viszálykodás, ami a jósnő jelenetét megelőzte (vö. 323–328).

A töredék ezen a ponton ér véget. A *Jegyzésekben* Vörösmarty a jelenet tervezett folytatásáról így ír: „A’ parthus király’ lánya a’ jósnál van. Szíve elvan [sic!] zárva az örömtől: csendes fájdalomokban él.”⁶¹ A lánynak – legalábbis neve alapján: Szübál[vány]⁶² –, úgy tűnik, Vörösmarty hasonló szerepet szánt volna, mint később a *Csongor és Tündében* Ledérnek. Ugyanakkor a név jelentése ellentétes A’ *Délsziget* Szüdelijével, akinek alakját Vörösmarty egyértelműen vallási kontextusba helyezi. A töredék egészét tekintve a jósnő és Szübál hipotetikus kapcsolata a Hajnal országba induló Dalma jövőjét tekintve lehet lényeges: Szübál származása alapján éppúgy, mint Arta, megtestesítheti azt a pusztulásba, örök vándorlásba vezető parthus motívumot, aminek elkerülése Dalma és a magyarság legfontosabb feladata.

(4) Az eposztöredék, bár a Horvát-féle nyelvmetafizikára és őstörténetre épül névanyagán és a filiszteus–szkíta (hun, parthus, magyar stb.) rokonság gondolatán keresztül, nem a Horvát István könyveiben hangoztatott előkelő múlt költeménye – a *Magyarvár* történetfilozófiája éppúgy a nemzetalapítás, a nemzeti élet és a nemzethalál gondolatkörében mozog, mint Vörösmarty korábbi eposza, a jövőt a honfoglaló harcok világában is kiemelten kezelő *Zalán futása*. Az eposz központi szereplője a „téttevő”,⁶³ azaz a

gasabb hegyéről, az Elbruszról (Elbor) leszálló jósnő megjelenését például a korábbi terület nézőpontjából írja le: „Asszonyalak lebegett a távol déli hegyekben.”

⁶⁰ JORDANES, *A gótok eredete és tettei*, ford. BOKOR János, Brassó, 1904, 70. „A góthok azon nőket, kiket all-run-oknak, az [az] varázslóknak gyanítottak, a seregektől elgergetvén, Scythia belsejébe üzték, hogy [helyesen: hol] ezen elátkozott nők tisztátalan lelkekkel találkoztak, kik mint ők a pusztában bolyongtak, velök egybekeltek s öleléseikből származott a húnok vad faja.”

⁶¹ VMÖM 5, i. m., 714.

⁶² A kritikai kiadás a nevet ’szív-báj’-nak olvassa, s a hagyományos Vörösmarty-nőalakokhoz kapcsolja.

⁶³ Vö. Vörösmarty V. Ferdinánd királyhoz: »S éltünk bitang nép, a magas ég alatt / Már nem hasonlók senkihez: elfolya / A téttevő kor s milliokra / Lelki halál vala eljövendő. // Már láttuk a bús, nemzettől ve-

(herderi) férfikorba jutott Dalma; az ő kettős döntésének (nemzet- és országpusztulást okozó, személyes hírnévért folytatott harc és a jelképes szerelemfilozófiával összekapcsolt béke) vonzásterében épül fel a töredék cselekménye. Az újjászületést szimbolizáló Hajnal országba visszatért Elvő és Dalma szerelme – Ete és Hajna szerelméhez hasonlóan – lehetne a jövő „egyetlen garanciája”. A *Zalán futásában* kialakított „ciklikus és katasztrofális” történelemszemlélet, a „Világ- és Történelem-Gömb” filozófiájának nyomai⁶⁴ – az említett őshazával kapcsolatba állított Hajnalon kívül – a *Magyarvár* „harci” szférájában is kitapinthatóak: míg Arta a jelen, a jósnő által előrevetített jövő a hunok sorsában jelenti a pusztulást hozó leszálló ágat.

A Dalma fegyvernökből tanácsadóává, majd vezetőjévé-kalauzává „előlépett” „dévaj” Igar személyisége éles ellentétben áll a fejedelem harci dimenzióra szűkülő világával. Életszemlélete átment azon a változáson – a saját nemzetiségét is kiszolgáltatottá tevő, öncélú harc elutasításán, a szerelem hírnéven is túlmutató értékeinek felismerésén –, amely a történelmi hivatást hordozó Dalma előtt is egyetlen lehetséges útnak számít. A töredék egyelőre kétséges fordulatainak eredményét, kibontakozását két burkolt motívum is veszélyezteti: a fejedelem hűgát vendégül látó Zaránd és a természetfeletti erőket mozgató, csábító szerepet betöltő, alakváltoztatásra is képes elbori jósnő.

IV. A nemzethalál víziója (A' Rom)

A *Magyarvár* viszonylag átlátható keletkezéstörténetével szemben A' Romról szinte semmilyen adatot nem ismer a Vörösmarty-filológia, s csak a publikálás időpontja biztos: Vörösmarty a művet A' Délszigettel együtt tette közzé az 1831. évi Aurorában, amely 1830 októbere előtt jelent meg. Az Aurora foglalatja mindkét szöveget „Romantikus költemény”-nek nevezi, ez a megjelölés azonban a későbbi kiadásokból elmarad, s nem tudható, hogy Vörösmartytól vagy a szerkesztőktől származik. A „tartalmi” jegyek alapján történő, 1829-re való datálás⁶⁵ több szempontból is kifogásolható. Egyrészt az interpretációk nem tudnak olyan releváns motívumot felmutatni, ami legalább valószínűbbé tenné a dátumot más időpontokkal szemben, másrészt az időbeli rögzítettség miatt kizárólag az 1829-es pályakép irodalomtörténeti jellemzői kerültek kapcsolatba a szöveggel. A kritikai kiadás erősen szkeptikus, hipotetikus datálása fokozatosan tényné alakult át. A datálás legjellemzőbb következménye a Horvát-hatás s az ezzel összefüggő parthus-történet megítélésében jelentkezik. Mivel a szakirodalom többsége szerint Vörösmartyt 1829-ben már nem befolyásolta lényegesen a Horvát-féle őstörténet, ezért a parthus-

szélyt / Setét önként jöni fejünk fölé, / Hallók ijesztő harsogással / Zúgni: „magyar! te ki vagy törölve.”» (1830. november 6.)

⁶⁴ A *Zalán futása* történetfilozófiájához: SZÖRÉNYI László, „...s hű a' haladékony időhöz” (Kompozíció és történelemszemlélet a *Zalán futásában*) = Sz. L., „Multaddal valami kezdeni”: i. m., 36–84.

⁶⁵ VMÖM 5, i. m., 602–608.

motívum csupán a korábbi „rokonítás reminiszcenciája”.⁶⁶ A „déliabos” östörténetről való leválasztás – mint már korábban utaltam rá – annak ellenére történt, hogy Vörösmarty 1829-ben két olyan művet is ír (a *Hedviget* és a *Vitkovics’ emlékezetét*), amelyek az 1825–26 fordulóján kialakult felfogást mutatják.

A’ *Rom* megítélésének másik lényeges eleme Gyulai azon véleményének elutasítása, miszerint a mű valójában „önálló töredék”, azaz tervezett jelentését, funkcióját a *Magyarvár* nagyobb kompozíciójában nyerte volna el. A’ *Rom* zártsága, a kívánságteljesítő mesetípusokra visszavezetett szerkezete már önmagában is Gyulai véleményét cáfoló érvvé vált. Anélkül, hogy e szerkezetet tagadni próbálnám, néhány olyan, mellőzött momentumra szeretném felhívni a figyelmet, amelyek módosíthatják az interpretáció(k) kiindulópontjait: így például a mű időszerkezete, a két isten harcának szerepe, illetve az ifjú parthus származása.

Az ifjú érkezése és távozása, a közbülső álmok az eposz világában az idő szempontjából csupán epizódok. Az első álmot és a két isten küzdelmének kezdetét ugyanis jelentős időszakasz választja el egymástól. Véd és Rom „ötven egész évig” harcol egymással, s Rom győzelme után száz évig várakozik („Már század múlt el ’s még nem jöve senki, az elmúlt / Fénynek hajlékát romjaiban látni”, 35–36), ekkor teszi fogadalmát, s már „másod századnak folytanak évei” az ifjú érkezésekor. Tehát szigorúan véve 150 és 250 év intervallumában jelölhető ki a cselekmény ideje. A szokatlanul hosszú idő magyarázható a mesei-mitikus szerkezettel, azonban lehetséges más magyarázatot is adni. A *Magyarvár* értelmezésekor már említettem, hogy az Aral-tó melletti terület nem a történeti Parthia, hanem a kivándorolt parthusok őshazája, s innen menekül el lányával az agg Arta. Vörösmarty a vázlatban a történeti tényekkel egyezően a parthusokról a következőket jegyezte föl: „229. Parthusok elvesztek Perzsák által. Artabanus utolsó Ország – még Macrint megverte, a’ Perzsáktól elrontatott.”⁶⁷ Márpedig A’ *Rom* negyedik, a kérés ellenében adott s a szöveg szerint Rom isten világával, azaz a nem-álmódott világgal is érintkező-egyező álmokképeben szereplő parthus–perzsa háború megfeleltethető a Vörösmarty által följegyzett 229-es, a Parthus Birodalom bukását jelentő csatának. Ezt figyelembe véve a mű kezdete, Rom és Véd harca a széles intervallum miatt a *Magyarvár* cselekményidejével (i. sz. kezdete körül) is megegyezhet, illetve követheti azt. Az időbeli kapcsolat azért is valószínűsíthető, mert A’ *Rom* elején egy elhagyott (tehát nem harcban elpusztult) hazával s annak központi épületével találkozunk, ami csak Rom isten győzelme után pusztul majd el:

Égi hazája felé elszállt a’ pusztá tetőkről
A’ Mentő szomorún, és a’ fejedelmi gyönyörök,
A’ hírben ragyogott Országok’ háza, leomlék. (19–21.)

⁶⁶ HORVÁTH Károly, *A klasszikából a romantikába (A két irodalmi irányzat Vörösmarty első költői korszakának tükrében)*, Bp., Akadémiai, 1968 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 21), 432; ZENTAI, 51. jegyzetben i. m., 109. Az etimologizáló szemlélethez köti továbbra is a művet a Chivai kánság magyaros olvasata („Hol Síva végetlen fővenyében...”), illetve az Országok kifejezés ’fejedelm’ jelentésben való használata.

⁶⁷ VMÖM 5, i. m., 712.

Bár további forráskutatást igényelne annak megállapítása, hogy – Fejér György egyébként részletes tanulmányán kívül – honnan származhattak Vörösmartynak a parthusokra vonatkozó ismeretei, bizonyosan állítható, hogy a *Magyarvárban* elbeszéli Aral-tó mellőli „menekülés” (illetve A’ *Romban* az ezzel összefüggésbe hozható „pusztulás”) idejének nincs szigorúan vett történeti alapja, s elsősorban költői-kompozíciós célokat szolgál. A vallási kontextuson kívül a megoldás a mű „rendezőelvévé” tett körforgásban kereshető. A körforgás, a *kezdethez való visszatérés* a mű több rétegében is kimutatható. Térben, a haza szempontjából „távol honni vidékről” (tehát a még nem elbukott birodalom részéből!) érkező fejedelmi „végivadék” – anélkül, hogy tudná! – abba az őshazába érkezik *vissza*, ahonnan elődei elvándoroltak, a nemzeti létet is szimbolizáló „Országok” házáat (ahol Véd isten tanyázott) magára hagyva. Jelképes, hogy itt éli át a földrajzilag eltávolított („két roppant hadnak *távol* hallotta csatáját”), a parthus nép önálló nemzeti létét eltörlő harcot a fejedelem. Ugyancsak ismétlődés jellemzi személyes sorsát: az első álmoképet megelőző szituáció megegyezik a negyedik álmot követővel, s ezt a mű szövegszerűen is jelzi. Ugyanakkor ez az ismétlődés inkább csak látszólagos, ha figyelembe vesszük az időszerkezetet. Az ifjú Rom istenhez érkezése ugyanis időben lényegében egybeesik a perzsa–parthus háború kezdetével, vagyis tulajdonképpen átálmodja nemzetének bukását. Álom és valóság tökéletes fedésbe kerül a negyedik – vágyai ellenében teljesített – kívánság után. (Sőt ebből a szempontból is értékelhető, hogy halálát keresve érkezik az Aral-tó mellé.) A nemzet életében végbement változást mint az egyedüli, nem csupán álmodott eseményt a szöveg is jelöli, hiszen az első álom előtt a fejedelemtől tudjuk, hogy „honni” vidékről érkezett az Aral-tóhoz, a zárlatban viszont „hontalanul, fényes birodalma elesve” távozik a „rideg országból”. (Az álmokban természetesen nem szerepelt országalapítás.) Ezt a változást mutatja a nemzeti létet a kozmikus szférában jelképező nap haladása is. Az érkezéskor a csúcspontra érő égitest a mű végén aláhanyatlik:

De mikoron másod századnak folytanak évei,
 'S a' forró fővények' pusztáin nem vala szellő,
 Harmatot éj nem hinte alá, *regtől pedig estig*,
Mintha világot gyujtana föl, heven égete a' nap;
 Ifju kalandor jött egy távol honni vidékről. (49–53, kiemelés: G. Zs.)

Majd kiderült a' táj és látta kietlen Araltót,
 Nagy Siva' bús fővényein a' *napnak látta lehúnytát*.
 (344–345, kiemelés: G. Zs.)

A kozmikus változás az álmok valós idejére is alkalmazható, tehát az érkezés után valóban rendkívül kevés idő telik el, a három, boldogsággal kezdődő álmot időtlenség jellemzi, s csupán a „negyedikben” mutatható ki időmozzanat. (Azaz a cselekmény ideje megegyezik azzal az idővel, amíg a nap aláhanyatlik.)

Az időszerkezet, a helyszín és a parthus nép történetének őstörténeti vonatkozásait figyelembe véve a kiinduló szituáció jelentése a következőképpen foglalható össze: Rom isten Védén aratott győzelme,⁶⁸ az „Országok házának” pusztulása szimbolikusan a negyedik „álmot”, a parthusok önálló nemzeti létének megszűntét vetíti előre.⁶⁹ A szöveg későbbi magyarázata szerint a nemzethalál oka a *parthus karakter*:

Egy népet lele, melly gyéren vala s lelke törötten
 Ösei honnában, mellyet megronta örökre
Harcz és visszavonás. (306–308.)

A vázolt őstörténeti keret, bár a szöveg terjedelmének lényegesen kisebb hányadát adja, véleményem szerint meghatározó az álmok értelmezéséhez is. Ebből a szempontból az ifjú *fejedelmi származása* meghatározó a személyes szabadság és a boldogság megítélésének kérdésében, hiszen rangja valójában arra a szerepre predesztinálja, amelyet a harmadik álom végén felismer ugyan, de megvalósításához ismét Romhoz fordul, s ezért Rom megfosztja álmodott világától is, másrészt természetesen nem teljesíti a kérést sem, sőt vágyaival ellenkezőleg bocsát rá új álmot, amit az ébredés után immár valóságként kell hogy megéljen:

Már had-gyűjteni ment, már társat idéze segédül
 'S a' nép' harcának titkon forralta veszélyeit:
 De legelőbb az öreg Romhoz járula tanácsért
 'S vágyaihoz képest még kéré negyedszer is álmot.
 Új kérélmé' szavát a' Rom hallotta haraggal
 'S engede, kényén túl adván 's fogadatlan az álmot; [...]
 'S haj mi nem úgy ébredt, mint volt nyugalomra menése!
 Álma' való képét látá és látta sötéten
 Fénylő fegyvereit, hű kíséreit utának. (330–335, 346–348.)

A jelenet tragikumát rendkívül összetetté teszi, hogy a szimbolikus nemzettörténet síkján lényegében már *vesztesként* érkezik az Aral-tó mellé, őseinek földjére, hiszen Rom már korábban legyőzte Védet. Így az isten hatalmának beteljesülése és elismerése csupán, hogy az ifjú leborul a lerombolt palota köveinél, amit a kívánságteljesítés feltételeként szabott meg Rom. A harmadik álom utáni kívánság *tartalma* és a már az első álom előtt fönálló, az ifjútól *függetlenül létező* világrend egymást kizáró ellentétében, nem pedig a valóság és az illúzió összeütközésében látom a mű értelmezésének leglényegesebb elemét. Rom világával a *személyes* boldogság – ha nincsenek önmagán túlmutató

⁶⁸ Hasonlóan a *Zalán futásához*, amelyben Hadúr kétszer is legyőzi Ármányt, s ezáltal nyilvánvalóvá válik a főcsata későbbi kimenetele is.

⁶⁹ Az eddigi értelmezések hiányosságának tartom, hogy egyáltalán nem foglalkoznak a két isten küzdelmével, illetve azzal, hogy a mű cselekménye, az álmok belső helyszínét leszámítva, a hajdani fejedelmi központ romjainál játszódik.

vonásai – nem ellentétes, annál inkább az viszont az egész népre kiterjedő, végső soron a *történelem menetével*, s így az ő *jelenbeli* hatalmával is szembehelyezkedő, a nemzetpusztulást megállítani igyekvő akarat. Rom csak akkor teljesíthetné a kérést, ha azzal együtt saját hatalmáról is lemondana. A mű cselekményének háttérében az a dualisztikus, a parszista vallásra is visszavezethető felfogás domborodik ki, miszerint a történelem Jó és Rossz folyamatos küzdelmének színtere, amelyből a körforgás, a pusztulás kiiktathatatlan tényező. Rom isten győzelme után a parthusok szempontjából a történelemnek ezt az aspektusát testesíti meg. Érdemes idézni azokat az eseményeket, amelyek apokaliptikus álmodozásából képesek fölébreszteni:

Évekig így és túl azokon gyász gondolatokban
Fárasztotta esztét, 's ha talán vész harsoga által
'S a' főveny' országát felvették szárnyai, akkor
Ébrede álmaiból 's hullván gyér hosszú szakállá,
Zenge szilaj dalszót és a' zivatarba sohajtá. (30–34.)

A *névtelen* ifjú álmokban megismétlődő tragédiája személyes gyökerű, de ez csupán következménye annak, hogy a műben nemzeti lét és személyes boldogság egymástól elválaszthatatlan, feltételezik egymást.⁷⁰ Kísérletei, hogy a kiüresedő élettartalmak helyett új boldogságformákat keressen, törvényszerűen vallanak kudarcot. Az álmokban végigpróbálhatja a teljes magány, a közösségi beilleszkedés, illetve a családi és a közösségi lét *egyénre* szabott formáit, azonban nem juthat el a nemzeti élet szintjére.

A' *Rom* déli órától a nap hanyatlásáig tartó szimbolikus világa sok hasonlóságot mutat A' *Délszigettel*. A négy álom például az utóbbinak éppúgy szerkezetalkító tényezője, s az Életet átfogó Hajnal–Éj ugyancsak összekapcsolódik a nemzettörténettel, sőt teljes kört ír le; Hadadúr a hun nemzetnek éppúgy egyik utolsó képviselője, mint a fejedelmi családból származó ifjú. Érdemesebb azonban kidomborítani a különbségeket. A' *Rom* szereplője elmerül az álmokban, s ezzel megfosztódik a cselekvés lehetőségétől, Hadadúr valós élettörténetét viszont csak tagolják a tartalom nélküli álmok; A' *Rom* a történelem egyik zsákutcáját mutatja be a *harc és a visszavonás* (hütlenség) miatt nemzetüket elvesztő parthusok sorsában, A' *Délsziget* viszont a történelem körforgásának meghaladására tesz kísérletet.

⁷⁰ Ez a konklúzió lényegében megegyezik a szakirodalomnak azzal a vonulatával, amely a boldogság elérését a negyedik álom teljesülésében látja, saját meglátásom szerint azonban alapvetőek a különbségek is, hiszen a magam részéről a műben ábrázolt, fennálló világrendre vezetem vissza a kudarcot, míg az említett hagyomány Vörösmarty jelenének politikai-társadalmi éretlenségére. Ebből a szempontból már nyilvánvalóbbak az eltérések: a mű lényege szerintem nem az (Ausztria elleni) forradalmi törekvések lehetetlensége, hanem a történelem kétarcúságának és egy bizonyos típusú államberendezkedés és nemzetkarakter törvényszerű kudarcának az ábrázolása az ismétlődés elkerülése végett.

(1) A' Délsziget⁷¹ őstörténeti tematikája jóval összetettebb, mint a *Magyarváré* vagy A' Romé, s ez elsősorban abból adódik, hogy Vörösmarty lényegében a magyar őstörténet egészét kísérelte meg egyetlen szimbolikus költemény keretein belül ábrázolni, másrészt sajátos az a történelmi szituáció, amelybe az eposztörredék illeszkedik. A mű cselekménye – mint azt Szörényi László kiemelte – „akkor játszódik, mikor Attila birodalma összeomlott, és kérdéssé vált a hun–magyar nép sorsának folytathatósága.”⁷² A töréspontot és a majdani újjászületést Vörösmarty összekapcsolta a biblikus teremtés- és üdvtörténettel, amire lényegében az őstörténeti hagyomány is lehetőséget nyújtott; az Isten ostorának nevezett Attila történelmi szerepe párhuzamosítható a vízőzön pusztításával: Isten mindkét esetben bünteti a bűnös emberiséget. A történelem, a nemzet élete a pusztulást követően újrakezdődik.⁷³ A szigetre „tévedt csónakon” sodródó gyermek jelképes alak, akinek életszakaszai – herderi mintára – a nemzet életét is szimbolizálják, sőt Isten már a gyermeki korban felkészíti választott hősét a későbbi történelmi szerepre,⁷⁴ azaz – mint majd később bizonyítom – az első ének *gyermekkora* további (az álmokkal tagolt) életszakaszokra oszlik. A második énekben, az *ifjúkor* kezdetén az eposz az ószövegségi történethez kapcsolódva a zsidóság egyiptomi kivándorlásával analóg sivatagi-pusztai bolyongással folytatódik. A jelképes helyszín azonosítását – egyéb lényeges szerepe mellett – a Jézust szimbolizáló *gyermek* megjelenése segíti.⁷⁵ A vándorlást a zsidó nép életében a kánaáni honfoglalás, az ígéret földjére érkezés követi. A' Délsziget zárata a csodaszarvas-monda parafrázisával ugyancsak a bolyongás befejeződését, az otthonra találást sejteti:

⁷¹ Az eposz értelmezéséhez főleg a következő tanulmányokat használtam: MARTINKÓ András, A „Földi menny” eszméje Vörösmarty életművében = M. A., *Teremtő idők*, Bp., 1977, 172–222; Uő., *Vörösmarty és Az ember tragédiája* = Uo., 121–172; HORVÁTH, 66. jegyzetben i. m., 394–403; SZAJBÉLY, 8. jegyzetben i. m., 308–310.

⁷² SZÖRÉNYI, 26. jegyzetben i. m., 216.

⁷³ Érdemes felidézni e helyütt a *Magyarvár* megoldását is: a „jövendők” képeit felvillantó elbori boszorkány jóslata szerint a leányrablás bűnét elkövető hun–magyar ősök nemzete „vízőzön” által fog elpusztulni.

⁷⁴ Szörényi László a legfontosabb lépést a mű befogadása felé véleményem szerint azzal a felismerésével tette, hogy A' Délsziget cselekménye, bár a történelmen kívül játszódik, szerepe szerint mégis a történelemnek rendelődik alá: „A jövő garanciája Hadadúr, aki a szigeten mintegy robinzoni laboratóriumi körülmények között felnővén, megköti Istennel azt a szerződést, amely majd a jövőben érdemesíti a történelmi küldetés hordozására.” SZÖRÉNYI, 26. jegyzetben i. m., 215 (kiemelés: G. Zs.); „[Hadadúr] A történelmen kívül, a történelem megkezdése, illetve újrakezdése előtt készül fel hivatására; olyan jövendő hős ő, aki rendelkezik a *Zalán* futásában kényszerűen elpusztult Délszaki Tündér és a győztes Ete *együttes* tulajdonságaival” (216, kiemelés: G. Zs.). (Ugyanakkor az utóbbi állítás szinte kényszeríti azt a sajnos nem érintett kérdést, hogy Szűdeli vajon mennyiben tekinthető a törredék Hajnával egyenértékű szereplőjének?)

⁷⁵ „[Isten] Azonban elküldi a csodálatos gyermeket, aki egyértelműen Jézus szimbóluma.” Uo., 216. – Máté evangéliumában szerepel az Egyiptomban eltöltött gyermekkor: „megjelenék az Úrnak anyaga Józsefnek álomban, és monda: Kelj fel, vedd a gyermeket és annak anyját, és fuss Egyiptomba, és maradj ott, a míg én mondom neked; mert Heródes halálra fogja keresni a gyermeket. Ő pedig felkelvén, vevé a gyermeket és annak anyját éjjel, és Egyiptomba távozék.” (Máté 2, 13–14.)

Vége füves dombon *hat gím* jöve sebtén elébe
 'S éles barna szemét szilajon rá vetve, robajjal
 Vissza szökött ismét tápláló rengetegéhez.
 Itt megeredt a' ló, 's a' melly folyam' árja határúl
 Foly vala, által uszá, 's partján *megszáll*a urával.
 (II, 303–307, kiemelés: G. Zs.)

Az eredeti mondát Vörösmarty két lényeges ponton változtatta meg: egy szarvas helyett *hat* tűnik fel, illetve Hadadúr *nem követi* egyiket sem. A változtatások Horvát őstörténeti koncepciója és a mű belső törvényszerűségei alapján magyarázhatóak. A hunok pusztulását követően a felbukkanó hat vezérállat összefüggésbe hozható a *Rajzolatok* hét nemzetről szóló alaptézisével, vagyis a vándorlást követően a hun örökös, Hadadúr előtt megjelenik a rokonságon belüli *összes asszimilációs lehetőség*, azáltal viszont, hogy nem követi egyik állatot sem, egyértelmű lesz a hun kontinuitás megteremtésére irányuló történelmi küldetése.

Az esetleges *visszatéréssel* és a korábbihoz méltó hatalom visszaállításával azonban nem zárul le a küldetés, s ezt az eposz másik szereplőjének, Szűdelinek a sorsa sejteti. A lányt, miután szigetdarabja partot ér, tündérek fogadják, s a világ kincseiből „palotát állítanak előtte”. Az épület felépítése a *jeruzsálemi templomét* követi:

Mint ha fuvott habból nőtt volna ki, gyenge fehéren
 Úgy kele a' szép lak *lépcsőkkel övezve körösleg*,
 'S barna fenyűk' magas árnyaiból kitekintve helyenként.
Fenn aranyos tetején gyöngyöt hintett el egy isten,
 'S vissza szegényül tért a' nagy tengernek ölébe.
Oszlopok őrzötték tágas folyosóit, azokból
Nyiltanak a' teremek, hol az élet' négy kora, jó és
 Bal folyamatajában, harciban, 's nyugalma' ezernyi
 Képeiben híven volt festve hatalmas ecsettel;
Mind ezek egy belső teremen végződtek el: annak
 Nyílt tetejét maga fődte az ég szép csillagi fénynyel
 'S délben egy árnyat adó tündér őrzötte nap ellen.
 Ottan az álmodozó szűznek vala nyúghelye, mellybe
Tíltva van a' látás, más lábnak nincs szabad útja;
 Mert *szent titka* fölött őrt áll a' tiszta szemérem.
 Ott hüvös esteken őt édes kin' álma borítván,
 Pirholagos selyemágy' dagadó hullámi fogadták.⁷⁶
 (II, 151–167, kiemelés: G. Zs.)

⁷⁶ Vö. 1Kirá 6, 2Krá 3 és a *Bibliai fogalomtár* Templom címszavával.

Isten akaratából, az „ártatlanság” korának törvényeivel ellentétes csók miatt egymástól elszakadt Szűdeli és Hadadúr jövője tehát csak látszólag különböző, hiszen a történelmi küldetés és a szerelmes vágyakozás *nyugvópontja* közös. E nyugvópont, akárcsak a gyermeki kor „boldog időtlensége”, kívül esik a történelem jót és rosszat, békét és háborút egyaránt tartalmazó körforgásán. Az ó- és újszövetségi jelképek összekapcsolásával kialakul az a hagyományos üdvtörténeti keret, ami egyben az eposz szerkezeti vázát adja: az első ének (a gyermekkor) Genezist idéző nyitányát a második énekben (az ifjúkor kezdetén) a halállal fenyegető pusztai vándorlás követi (amit a jelképes megkeresztelés old föl, illetve megszünteti a *bolyongás végtelenségét* azáltal, hogy Hadadúr a gyermek „nyomain” jut ki a sivatagból), majd a magyar őstörténeti monda Horvát István műve alapján értelmezhető változtatásával a következő motívum a honfoglalás. (A helyszín lehetséges konkretizálásáról a dolgozat későbbi részében lesz szó.) Istennek a *pogány* Attila gyermekével a sivatagban kötött új szövetsége természetesen nem jelenti a küzdelmek befejeződését. Hadadúr útja során jövőbeli világi hatalmát szimbolizáló eszközre talál (köztük nyeregtakaróra, mely „[b]üszke pogány úrnak [volt] országló bíbora hajdan”), vagyis egyre közelebb kerül a történelmi feladat részleteinek megvalósításához, a hun örökség visszaszerzéséhez. A világi hatalom azonban éppúgy az „élet négy korának” nemzethalállal végződő törvénye alá tartozik, mint Attila elpusztult birodalma. A Szűdeli alakjával jelképezett szerelmi és (üdvtörténeti) beteljesülés ismeretlen messze-ségbe kerül Hadadúr számára. Az elszakadás pillanatában megfogalmazott kérdések („Szűdeli látlak-e még?”, „Hadadúr megjössz-e te hozzám?”) pedig csupán a kételyt reprezentálják, s legfeljebb Szűdelié értelmezhető úgy, mint amely a *keresés reményében* fogant.

Az eposz vázolt szerkezeti felépítése ugyanakkor kapcsolható a *Rajzolatok* őstörténetéhez, amely a filiszteus–magyar rokonságból következően *Afrikát* jelölte meg a vízőzön utáni őshazaként, ahonnan a Kám-leszármazott Nemród Ázsiába vándorolt, s ezen a ponton – akár Horvát elképzeléseitől függetlenül – az eposz már köthető a hagyományos szkíta történethez, beleértve a Justinus által ide sorolt „vándor”-parthusokat is.

Hadadúrnak, hogy a világ törvényei szerint végleges pusztulásra ítélt hun birodalmat föltámaszthassa, végig kell küzdenie a történelem korábbi szakaszait. Ez a küzdelem határozza meg a töredék befejezett énekének, a dolgozatban eddig egységként kezelt gyermekornak a világát. Hogy ennek további szerkezeti-tematikai tagoltsága érzékeltethető legyen, előbb a mű időviszonyait kell áttekinteni.

A *Zalán futásában* megvalósított eljárást követve A' *Délsziget* időszerkezete a Hajnal–Dél–Éjszaka váltakozásának a Történelem- és Sorskerék forgásával összekapcsolt rendszere szerint épül föl. A „haladékony” időben egy-egy világnapig (hajnaltól hajnalig) tart a nemzedékek (s a herderi koncepció alapján a nemzetek) egy-egy életszakasza, a gyermek-, ifjú-, férfi- és öregkor. A forgáson belül a déli s a köríven vele ellentétes éjféle órát ugyanakkor kettősség jellemzi: az előbbi csúcspont és hanyatlás, az utóbbi pedig enyészet és újjászületés is egyben. Az Éjszaka kettős arculatával rokon az Álom, amely azonban nem rendelődik alá a ciklikusság törvényeinek, az élet bármely szakaszában jelen lehet, mivel tartalma nem válik valóssá, vagy ha igen, akkor szintén az Idő uralma

alá kerül. Az ember szempontjából az Álom időtlen, ugyanakkor *halandósága* miatt nem idő nélküli. Az álomba merülő anélkül, hogy tudná, illetve tehetne ellene „munkátlan eszével”, az Éj enyészet-világába kerül, kiszolgáltatottjává válik, s a kerék forgása a megsemmisülés felé viszi. A Halálfit megköttözö, ám a *déli* órában mégis alvó gyermek ellen (aki „aludta veszélyét”) az Éj *felhozza* „setét országa hatalmát / Küzdeni a nappal”. Az Álom hatalma ellen az ég figyelmeztetése is hasztalan: „Háromszor dördült, s föl nem kelthette az ég is.” A háromszoros égi jel végveszélyre figyelmeztet. Nem csupán arra, hogy a fény világát, a nappalt hamarosan az éjszaka váltja föl, hanem arra is, hogy ez – a gyermek számára kimért időben – harmadszor történik meg, s a ciklikusság alapján a *halandó* számára többé nincs visszatérés, újjászületés.

A Hajnaltól Hajnalig tartó első éneket, a Gyermekkort az álmok további egységekre tagolják. Isten engedélyt ad a gyermeknek a *föld titkainak* megismerésére:

A' föld' titkaihoz, de nem a' nagy tengerekéhez
Férni kis elméddel mértékletes óva szabad lesz (I, 64–65.)

A megismerési folyamat a sziget szimbolikus világában a földi élet és történelem egészére kiterjed. E szerint az ének elején, az első álmot követő ébredéssel veszi kezdetét a gyermekkor, ami a következő álomig tart („Harsanva kifordult / A síp markából: s zemeit betakarta az álom”), s az ifjúkor követi. Az ifjúkor az egységen belül fordulópontot jelentő, szintén álommal összekapcsolt déli óráig húzódik. A rá következő férfikor természetesen nem billen át a nemzethalállal végződő öregkorba, hiszen a gyermek legyőzi a Halálfit, s a lányka életét is megmenti, s ezzel kiharcolja azt az időtlen, paradicsomi boldogságot, a későbbi „szent titkot”, amit a második ének elején elveszít.

Az egyes szakaszok cselekménye vázlatosan így foglalható össze: a kiűzetést *követő* (vö. például a gyermek meztelensége) gyermekkorban az ember Isten ígéretével egyezően hatalmat szerez a föld minden élőlénye fölött, s meghódítja a természetet is. (Vö. 1Móz 1,26; 9,2–3.) A szigetre lépő s magát *úrnak* nevező gyermek lényegében ezt a hatalmat kéri számon Istentől.

'S én ki magamnak imént kivetődvén úr nevet adtam,
Fussak-e a' vadtól, vagy nincsen-e istenem is, hogy
Vadtól rettegjek 's körmét tartozzam imádni? (I, 49–51.)

Az áhított hatalmat és a már említett, a föld titkaira vonatkozó tudást a csodás síp segítségével szerzi meg. A *Zalán futásában* is szereplő s A' *Délsziget* első énekén végighúzódo síp-motívum eredete a töredékben módosul. Az Árpád-eposzban az Éj anyja adja a sípot a Délszaki Tündérnek, itt viszont *a gyermek készíti* a hangacsemetéből. A „titkát” a *szeélben* felfedő, „sárga” tövű⁷⁷ hanga a tudás fájának jelképévé, a kergéből készült síp a tudás és hatalom eszközüvé válik. A három életszint: a föld, az ég s az éj északi honjában

⁷⁷ Vö. RÓBERT Zsófia, *Néhány megjegyzés Vörösmarty költői nyelvéhez* = „Ragyognak tettei”, i. m., 391.

az alsó világ hangjait sípjába fogva a gyermek a teremtet világ urává válik, akinek „kényére kerengnek” mindenek. Erőszakos, öncélú hatalmaskodása csapás a sziget korábban békés világában, sőt Isten ellenzését váltja ki. A síp hatalmához hasonló, ám azzal ellentétben *harmóniát* teremt az égi szférát képviselő madárka énekének ereje („És a’ forgó szél’ erejét is megszeliítve, / Földet, eget, tengert örömmámulatba merít el”). Szabadságát visszanyerve, „első örömeke” szüli a lányt, akit a gyermek csak az álom *után* fog megpillantani (vö. I, 401–403).

A természet erőinek legyőzésével ér véget az éneken *belüli* első egység, a *gyermekkor*. A „napról napra vadabb szívűvé” váló gyermek megszerzett hatalmának korlátozottságával szembesül a második belső egység, az ifjúkor kezdetén. Sípjá – jó és rossz „tudójaként” – képes ugyan megidézni a *rokon*nak érzett lányt, de csak a sípnak „szörnyetegeivel” együtt. Míg az első egységet a küzdelem és a harc, az ifjúkort az időlegesen élvezett hatalmon kívül a *keresés* jellemzi.

...kiváncsi haraggal

Bolyga mezőn, avaron, ’s a’ lánynak leste suhantát.

Többször is így szigetét bujdosva bejárta... (I, 436–438.)

Ugyanakkor az „egész kis földi világhoz” hasonló sziget szimbolikus topográfiájában megjelenik az a földrajzi szituáció, amely majd a sziget kettészakadása és a partot érés után Szüdeli és Hadadúr általános helyzetét jellemzi. A (jobbról) szellőszárnyon érkező hívás (előbb „gyenge nyögés”, majd sóhaj) a sziget *keleti* részéről érkezik, onnan, ahol majd a palota is felépül. A lány rokon, testvéri vonásai felébresztik a gyermekben azt a látszólag elfeledett, kínzó vágyat, amely társtalanságából fakadt („magában nyugtalan” és „kivel itt napokat töltösn, nincs társa közöttük”), „[é]s a gyermek előtt az egész természet üres lőn”. A keresés során azonban a lányka helyett Halálfiával találkozik, de miután úrrá lesz félelmén, könnyedén („szédülve ledőlt ez azonnal”) legyőzi, s megkötözve halmához vonsozolja. Halálfi jellemzése előtt az elbeszélő kilép a szöveg szigetre korlátozott világából, s ha csupán általánosságban is, de utal a *külvilág* eseményeire:

Mind a’ többi Halál, országos népek’ ölöi,

Száguldozva kimentenek a’ nagy messze világra

’S ezt hagyták egyedül, hogy ez egynek lenne halála. (I, 442–444.)

Az *egyén* életét fenyegető veszély elhárítása után – akárcsak az első egység uralmát követően – ismét álomba merül a gyermek:

Dél vala, ’s a’ gyermek fáradtan jött ide most is

Új két társaival. [...]

És aludott, lankadt testét hamar érte nyugalma,

’S ezt hamar érte csapás. (I, 525–526, 529–530.)

A felosztás szerint a „déli álom” már a *férfikor*ba vezet át, ami pedig az öregségbe és a halálba torkollik. A győzelem nem tudja megakasztani a Történelem- és Sorskerék forgását, legfeljebb a dicsőséget, hírnevet táplálja. Ahhoz, hogy megmaradjon a Remény a közelgő Éjszaka túlhaladására, az újjászületésre, sőt bizonyos szempontból a történelem forgatagából való kilépésre, a lányka szimbolikus áldozatára,⁷⁸ majd pedig a gyermek azzal egyenértékű, a korábbiól lényegesen eltérő, immár emberfölötti küzdelmére van szükség:

Akkoron a gyermek gyilkos rabjára rohanva
Harcot kezd vala, és harcolt vele három egész nap. (I, 568–569.)

Az ének zárata (amelyben a délre az Éjnek kellene következnie, s be is következik, hiszen az új ének ismét Hajnallal kezdődik) a megvalósult földi menny, a paradicsomi boldogsággal azonos „ártatlanságnak kora”, a „boldog időtlenség” világa, amelyben

Még az örök sors is, mikoron pusztítani eljő,
Mennydörgő kerekét gyengén jártatja fölöttük. (I, 605–606.)

A föld titkainak megismerése tehát sikerrel zárult. Az első ének jelképes világa átfogja az élet egészét, a gyermek – Isten engedélyével és segítségével – a szigeten felkészülhet későbbi történelmi szerepére. A mikrovilág *hasznló* próbák elé állítja, mint majd később a valós. Vörösmarty a szigeten (az azt körülvevő „nagy tengerek” kivételével, melynek titkaitól Isten el is tiltja a gyermeket) a gyermeki korhoz igazodó, arányos világot teremtett: a zivatar „*fia* a zivatarnak”, Hadadúr gödrébe állatkölyköket vet, „kiket anyjok elől [...] elorzott”, az éj honjában „ördögfiakat” győz le, s Halálfiával küzd meg (stb.). A gyermekkor küzdelmei ugyanakkor egy tágabb, nemzetmitológiai-történeti keretbe illeszkednek, amelynek lényege az elpusztult hun-magyar nemzet feltámasztásának kísérlete. A pogány Attila fiának immár Isten segítségével vívott gyermekkori küzdelme, amely a földi menny megteremtésével zárul, a Jövő legfőbb reménye. *Megismerés*, *Küzdelem* és *Remény* közös, beteljesülés *előtti* szimbolikus végpontja jelenik meg az éneket berekesztő hasonlatban, a *virágzó fa* képében, egyben figyelmeztetve mulandóságára, veszélyeztetettségére is:

Ártatlanságnak kora, kedves vagy te, virágos
Fához az áldásnak völgyében, vagy te hasonló:
Azt sürűen koszorúzza fedik teli gyenge növények,
Díszes az és látása remény a' völgyek' urának,
A' jövevénynek öröm; de korán megrázza magát a'
Szél' zivatarjaiban, 's a' vész elhordja virágit. (I, 607–612.)

⁷⁸ A logika keresztülvitele miatt a szövegben egy apró ellentmondás is keletkezik, hiszen a lány megpillantásától kezdve a gyermek vágya egyértelműen a találkozás volt, később viszont az indoklás szerint hidegsége miatt „kereste halálát” a „hú szeretőnek” végül a síphoz ütődő sóhaja.

- (2) A' kik imént a' gyermeki kort láttátok enyelgő
Kéje' lefolytában, halljátok az ifju napoknak
Tetteit is: kik előbb név nélkül játsztanak, itt már
Rettentő Hadadúr, és bájos Szüdeli lesznek. (II, 5–8.)

A szöveg kontextusába szinte észrevétlenül belesimulva az *olvasók*hoz intézett megszólítás összefoglalja az új ének tárgyát, s megismétli az isteni szózatban elhangzott, sőt külön idézőjellel ellátott szereplőneveket: Hadadúr és Szüdeli. A gyermekkor névtelenségét felváltó, Istentől eredő *névadás* rendkívül ritkán fordul elő a Bibliában, funkciója a *kiválasztottsághoz* és a *kiemelt üdvtörténeti szerephez* kapcsolódik. Valószínűleg emiatt előzi meg az elbeszélő reflexióját is, amely személyes érdekeltségről árulkodik. Isten a *sors*, az elbeszélő pedig az *idő* elkerülhetetlenségét hangsúlyozza az álomból ébresztő mondatokban, azt a két hatalmat, amely az ártatlanság korában háborítatlanul hagyta nyugodni a lánykát és a gyermeket. A fölébredő „tilos vágy” viszont azonnal megbontja a korábbi harmóniát, s a csókra válaszként Isten elszakítja egymástól a szerelmeseket, szigetdarabjukat ellenkező irányba sodorja a tenger. Az elválás pillanatában hangzik el az az égi biztatás, melynek fogalompárja Vörösmarty és a reformkor történet- és nemzetfilozófiájának is állandó, szerves része:

„Szüdeli és Hadadúr, tova innen *tűrni remélni*” (II, 68, kiemelés: G. Zs.)

Az Isten ellen lázadó Hadadúrnak (aki sorsát „nem tűri nyugalmasan”) ismételten megszólal majd az égi hang, figyelmeztetve a korábbi szózatra („Tűrj, de ne zúgj, s fáradva remélj”). Már Martinkó András megállapította, hogy „a soha el nem csüggedés, a tűrés, a kiolthatatlan remény [...] alappillére a Vörösmarty költészetében található etikai normarendszernek”,⁷⁹ utóbb pedig Szili József írt Arany János kapcsán hit-reményszeretet, hit-remény-tűrés, remény és emlékezet „kategóriaképleteiről”, melyek közül utóbbi a „nemzeti léthez társult”.⁸⁰ Számos példa idézhető Vörösmarty műveiből arra, hogy e fogalmak és különböző kapcsolódásaik a személyes-mindennapi léten fölülemelkedve hogyan integrálódnak egy koherens, jövőre koncentrált nemzetfilozófiává, *romantikus nemzetvallássá*. Ide tartozik az emlékezés kollektívva növelésének vágya a *Zalán futása* előhangjában, a *Gondolatok a könyvtárban* régi nemzetei, melyek a vízőzön után „tűrni és tanulni” mentek, az *Előszó* „öröm- s reménytől” vibráló levegője vagy *Az embe- rek* tagadó formájú refrénje a reményről, de Csongor „remény vezérrel eltűrt, hosszas út”-ja is. Szintén a hűség-remény-emlékezet fogalmaival írható le annak a *kékvirág-szim-bólumnak* (nefelejcs) a jelentése, amellyel Szüdeli szeme, pillantása azonosítódik, bár e romantikus toposz kevésbé kidolgozott a töredékben.

A sziget kettészakadásával a cselekmény is két irányba ágazik. A „keletszaki parthoz” sodródó Szüdelinek tündérek építenek palotát, s a szimbolikus térbeli elrendezését épület

⁷⁹ MARTINKÓ András, *Vörösmarty és Az ember tragédiája* = Uő., *Teremtő idők*, i. m., 167.

⁸⁰ SZILI József, *Arany hogy istenül: Az Arany-líra posztmodernsége*, Bp., Argumentum, 1996 (Irodalomtörténeti Füzetek, 139), 57–85.

legbelső termébe kerül, a kultikus hagyományban a frigyláda őrzésére szolgáló szentek szentjébe.⁸¹ A történelem forgatagából kiemelt lányt az isteni kegyelem védelmezi a világ pusztításai ellen: éjjelenként termének nyílt tetejét „maga földte az ég szép csillagi fény-nyel”, s a déli órákban „egy árnyat adó tündér őrzötte nap ellen”. Sorsát azonban éppúgy a tűrés és a remény (az „édes kín”) határozza meg, mint a pusztában bolyongó Hadadúrét. Az epizódját záró sorok ezt a kettős dominanciájú állapotot növelik általánossá. (Vö. még az elváláskor föltett kérdéssel: „Hadadúr megjősz-e te hozzám?”)

Szüdéli állapotának és helyzetének statikusságával szemben Hadadúr útját a folyamatos változás jellemzi. Sorsa miatt elmondott monológjában Isten előtt kétségbe vonja a teremtés és az emberlét értelmét, s mintegy a *bosszú* gesztusával megtagadja az életet. Isten, bár hatalmát kinyilvánítja, nem pusztítja el az ifjút, előbb teremtmény mivoltára figyelmezteti a kísértetes árnyékkal, majd pedig – az Exodusra utaló motívumokkal – próbatételek alá veti, az ismételt szózatra adott válaszát önmaga ellen fordítva (II, 195–197). A jelenet ismét a szimbolikus *déli* órában játszódik, az éhség és a szomjúság kettős hatalma a gyermekkor töretlen dicsősége után immár életét is veszélybe sodorja (II, 202–203). A veszély ezúttal nem a személyes hősiesség, hanem Isten beavatkozásával járul el: előbb a táplálékhozó hollófiak megjelenése, majd pedig a Jézust szimbolizáló gyermek oltáriszentségre utaló csodatétele menti meg életét. Az új szövetséggel Hadadúr – mint említettem – képessé válik rá, hogy elhagyja a sivatagot, másrészt kiiktatódik az eposzból az a személyéhez kötődő pogány elem, amely éles ellentétben állna Szüdéli alakjával. A megkeresztelés után álomba merül:

Elszúnyadt 's bajain az ital, 's nyomos álom erőt vett.

Hűs ölelésével fogadá szép *hajnala* ötet

'S a' jövény napnak, mint kedvest, nyájasan adta.

Ébredvén maga lön; de merészen szegte meg útját

A' *gyermek*' nyomain szaporán hagyogatva csapását.

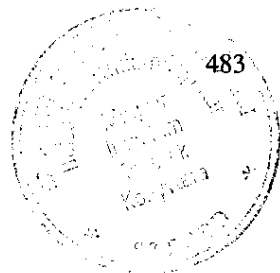
(II, 251–255, kiemelés: G. Zs.)

Az új hajnal már a *férfikor* kezdetét jelzi. Az újabb beavatkozást követően Hadadúr a sivatag határában fegyverekre, harcruhára talál, s a hadi mén érkezésével immár méltóvá válik fejedelmi származásához. A hirtelen felbukkanó hat gím az utolsó állomás a honfoglaláshoz vezető úton. A jelenet továbbra is megválaszolatlanul hagyja azt a kérdést, hogy *hová* helyezte Vörösmarty a töredék cselekményének helyszínét, azonosítható-e konkrét területtel az eposz szűkös, jelképekként is értelmezhető topográfiája.

A kritikai kiadás szerint a „mű semmiféle időhöz, helyhez nem kapcsolható, fantázia teremtette”⁸² alkotás. Az elutasító véleménnyel áll szemben Turóczi-Trostler József fel-

⁸¹ Az épület jelentésfunkciója természetesen módosul azáltal, hogy a szöveg keresztény jelképekkel kapcsolja össze. Így például a templom oszlopcsarnokából nyíló termekben az „élet négy korát” ábrázoló, „hatalmas ecsettel” festett képek akár Jézus élettörténetének epizódjaival is párhuzamba állíthatóak, az emberiség történetével „cserélve föl” a Megváltó életeseményeit.

⁸² VMÖM 5, i. m., 368.

fogása, aki a művet a 18. századi boldogság szigete-hagyománnyal és a robinzonádokkal rokonítja, s ez alapján „a költemény színhelye nem valami képzelt, utópisztikus »Seholország«, hanem konkrét földrajzi hely: az óceániai Tahiti szigete.”⁸³ A csendes-óceáni színhely – alapvetően eltérő értelmezéssel együtt – őstörténeti alátámasztást kap Szörényi László tanulmányában. Dugonics András *Szittyai történetek* című műve szerint ugyanis Attila birodalma a *napkeleti tenger*, azaz a *Csendes-óceán* partjáig is elért, „Vörösmarty tehát rendelkezett olyan, a korban nagy tekintéllyel rendelkező szerzővel, aki lehetővé tette számára Hadadúr csendes-óceáni szerepeltetését.”⁸⁴ Bár bizonyító erejű érv aligha fogalmazható meg a kérdésben, néhány momentum valószínűbbé tesz egy harmadik, Kaszpi-tengeri, kaukázusi lokalizálást, vagyis azt a „Magyar” vár környéki területet, amelyet Vörösmarty 1825–26-ban részletesen tanulmányozott, s ahová a hunmagyar őshazát helyezte. A sziget kettészakadása után, mint említettem, Hadadúr a nyugati, Szüdeli a keleti parthoz sodródik:

Úgy válának ezek, nyugatot közelítve az ifjú,
A' szűz támadatot... (II, 79–80.)

Ezt figyelembe véve tehát Szüdeli otthona, palotája a *korazmiai-evilahi* területen épülne föl, a bibliai Éden földjén, ahova Némród vándorolt a vízözön után. A paradicsom-mítoszhoz és a magyar őstörténethez is köthető színhely koherens az eddigi értelmezéssel, s mint azt korábban bizonyítani próbáltam, ide helyezhető a *Magyarvár* Hajnal országa, amit ott a hun-történettel köt össze Vörösmarty. A terület további őstörténeti vonatkozása Csaba korazmiai házassága.⁸⁵ Hadadúr viszont először egy sivatagba⁸⁶ kerül, majd a megváltozott tájról a következő leírást kapjuk:

...továbbá
Dombok emelkedtek, *távolb órjási hegyeknek*
Bércze nyomult szigorún kéklő ormokkal az éghez. [...]
Végre füves dombon *hat gím* jöve sebtén elébe
'S éles barna szemét szilajon rá vetve, robajjal
Vissza szökött ismét tápláló rengetegéhez.

⁸³ TURÓCZI-TROSTLER József, *Vörösmarty mai szemmel*, Filológiai Közlöny, 1956, 421.

⁸⁴ SZÖRÉNYI, „A szent hazának képe”..., i. m., 215.

⁸⁵ Arany János a *Csaba királyfi*-ban így ír a házasságról, beillesztve a szövegbe a korazmiáról vallott, korabeli etimológiai elképzeléseket is: „Megmondom ki volt a szűzi szép Deilán: / Nagy király leánya, káspi tengeren túl, / Honnan reggelente a nap utnak indul. // Ott lakott egy néptörzs, a neve korozmán, / (Körülbelül annyi, mint török vagy ozmán). [...] Onnan hozta egykor Etele Csabának, / Megszerezte a lányt kedves kis fiának.”

⁸⁶ A terület A' *Délsziget* általam feltételezett topográfiája szerint azonos lehet a *Magyarvár*-ban előforduló sivataggal, ahol a vár felé tartó, s később a Kumán sodródó Arta leányát elrabolja a *Koros mellett* tanyázó Csimor és Bendeg. Rendkívül valószínűtlen ugyanis, hogy a rablás a tenger túlsó partján történt volna, az Aral-tó mellett, ami mellel az Arta által említett bolyongást is megkérdőjelezi.

Itt megeredt a' ló, 's a' melly *folyam'* árja határúl
Foly vala, által uszá, 's partján megsz álla urával.

(II, 296–298, 303–307, kiemelés: G. Zs.)

A csodaszarvas-monda viszonylag kötött helyszínére tekintettel⁸⁷ a három kiemelt utalás *együttes jelenléte* a kaukázusi őshaza környékét is felidézheti: a távoli hegységet s a *Magyarvárb*an Koros változattal szereplő Kura folyót. Elképzelhetőnek tartom tehát, bár a szöveg erre nem utal egyértelműen, hogy A' *Délsziget*, megőrizve kapcsolatát a *Jegyzésekkel*, ugyanabba az őshaza-konceptióba tartozik, mint az eposzok közül a *Magyarvár* és A' *Rom*, illetve a drámai művek közül a *Homonna'* völgye, Az *áldozat*, sőt időjelölése alapján a *Csongor és Tünde*.

A helyszínhez hasonlóan az eposz Hadadúr neve is számos problémát vet föl, s kapcsolódási pontjai ugyancsak sokfélék lehetnek. A szóösszetétel első tagja előfordul a Stettnernek összeírt filiszteus (helység)nevek között, amelyekből Vörösmarty az Orodót és az Ámost később személynévként használja. Az Ószövetségben Hadad Ábrahám unokája, Edom királya, ahonnan Heródes is származott, aki Horvát szerint „parthus szittya”, s a névalakból jött létre az Orod~Arad. Az esetleges filiszteus-utaláson túl azonban a név kétségtelenül felidézi a magyarok istene, Hadúr nevét. A kritikai kiadás szerint a Hadadúr egyenesen a Hadúrból képzett, s Vörösmarty „fejében valamiféle félisteni hős”⁸⁸ járhatott a választásnál. Az első énekben szerepel egy különös hasonlat a gyermekről: „'S szép vala és ragyogó 's daliás mint Bendegucz és Bál'” (I, 97). A hasonlat első fele egyértelmű: Attila fia ugyanolyan daliás, mint az ő, Bendeguc, méltó a nemzetiség erényeinek továbbvitelére. A személyi érvek körébe tartozó gyakori hasonlattípus a *Zalán futásában* is szerepel Árpád első megjelenésekor: „Mint Ügeké, szépapijé, nagy termete” (I, 162). A hasonlat második fele azonban aligha fordulhat elő eposzi hős jellemzésére, különösen akkor, ha később keresztény motívumokat használ fel a szöveg. Vörösmartynál a magyarok istenéről, Hadúrról hamar kiderül, hogy alkalmatlan egy civilizált nemzetmitológia főszereplőjének. Az új eposz vázlatában már a következő mondat szerepel: „Hol vannak isteneid a' mozdulhatatlan bálványok? Mienk villámokkal omol le rettenetesen, ez a magyarok istene.”⁸⁹ Végletes a szembeállítás később az *Árpád ébredése* kéziratának egyik részletében, ahol Árpád megtagadja a harcos istent:

Oh a' ki fenn uralkodol, Hadúr!
Te nem vagy olyan isten, a' kinek
Térdem hajoljon: munkáid hiúk,
'S játékok inkább, mint istenművek.
Te nemzetet ragadsz ki a' homályból,

⁸⁷ Legismertebb megvalósulása Arany Jánosnál a *Buda halála* betétdalában: „Már a nap is lemenőben / Tüzet rakott a felhőben, / Ők a szarvast egyre üzik, – / Alkonyatkor ím eltűnik. // Érték vala éjszakára / Kur vizének a partjára / Folyóvíznek partja mellett / Paripájok jól legelhet.”

⁸⁸ VMÖM 5, i. m., 375.

⁸⁹ Uo., 709.

'S előbb, mint a' nagy pályát végzené,
 Lebuktatod tündöklő csillagát,
 Ha olly erős vagy 's rontanod gyönyör,
 Zúzd össze a' világot 's ülj reá,
 Akkor dicső léssz, mert magad maradsz.⁹⁰

Az azonban, hogy Bál neve az eposzba került, valószínűleg az új rokonítás és eredet következménye, s a hasonlattípus logikája szerint Had(ad)úr az ősi kánaánita vihar- és napisten, Bál leszármazottja. A kapcsolat végső soron igazolható Horvát elméletéből, például a „KUN (Chananaeus)” rokonságon keresztül.⁹¹ Eszerint az eposztöredék a burkolt allúzióval a hun történetben fokozatosan leszámol a pogány nemzetvallás „bálványával”, s a nemzeti lét oltalmát a zsidó–keresztény isten hatalma alá helyezi. Az utóbbi értelmezést (azaz a kettős eredetmonda metamorfózisát) akkor is elképzelhetőnek tartom, ha eltekintünk a kétséges Bál–Hadúr rokonságtól, s kizárólag a „képzett” szereplőnév felidéző erejét vesszük figyelembe az interpretációban.

A' *Délsziget* a honfoglalás, a férfikor *kezdetén* torpan meg. A logikailag ezáltal lezárt, befejezett cselekmény az olvasóra, s rajta keresztül a nemzetre hárítja a (véleményem szerint az első énekben már szimbolikusan végigélt, bemutatott) küzdelmek folytatását. Ez a típusú lezártság, tudatosság mintha a töredék megszerkesztettségében is kimutatható lenne. A műben a gyermekkorhoz képest lényegesen lerövidített ifjúkor terjedelme a *fele* az első éneknek: előbbi 612 sor, az elkészült második ének pedig 307. A feltűnően pontos arányosság lehet véletlen, ugyanakkor az első ének tagolását és a töredéket berekesztő esemény jelentőségét figyelembe véve a zárlat, a honfoglalás lehet egy három énekesre tervezett és ismétlődésre épített költemény szimmetriatengelye, középpontja is, amelyben a fő egységeket a töredék végén megjelenő helyszínhez, az őshazához viszonyítva az elszakadás–visszatérés, illetve a keresés–visszatérés határozza meg.

VI. „romantisch lesz egészen” (A Jegyzések és a nagyobb eposz)

1827 márciusában Toldy Ferenc azt írja Kazinczynak, hogy Vörösmarty „egy epopeán dolgozik, mely romantisch lesz egészen.”⁹² Néhány hónappal később ugyanő *Aesthetikai leveleinek* önálló kiadásában – immár tehát a nyilvánosság előtt! – ugyancsak beszámol Vörösmarty eposzi terveiről: „Jelenben géniusa egy nagyra kiterjedendő romános

⁹⁰ VMÖM 10, *Dramák*, V, kiad. FEHÉR Géza, Bp., Akadémiai, 1971, 572.

⁹¹ Lásd még HORVÁT István, 16. jegyzetben *i. m.*, 18–19: „Bál (Baal) [...] Orod, Arad (Herodium, Orod, és Arad-ból kár volt Philistaea Geographusainak három várost faragni) [...] Hadad [...] 's a' t. mind anyi már nem mondom Pártus, hanem régi *Magyar Szitya* név. Pözsög a' Szent Írás mindenfelé a' *régi Magyar* nevektől és régi Magyar Írás módtól.” (Kiemelés: H. I.)

⁹² KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. VÁCZY János, I–XXI, Bp., 1890–1911, XX, 228.

epopoeán munkálkodik.”⁹³ A szakirodalomban eddig mellőzött közlés szinte bizonyosan a későbbi *Magyarvár*-ra vonatkozik, mert ugyanitt Toldy utalást tesz *A' Délszigetre* is: „Egy phantastikus éposznak, hexameterekben, csak két énekét végezte el”.⁹⁴ Ez alapján nem egészen egyértelmű, melyik műre vonatkozik Vörösmarty februári levele, bár valószínűbb a *Magyarvár*: „habozó vagyok, Kontot javítsam-e, vagy az új eposzt folytassam?”⁹⁵ A javítás április végén még nincs kész, s Vörösmarty újra jelzi az eposz folytatásának szándékát is: „Kontot már tisztítom [...] már csak által esem rajta, aztán vissza térek eposzi pályámra.”⁹⁶ Az eposz terve ekkor már több mint egy évvel korábbra nyúlik vissza, s 1826-ban készen volt a vázlat is, a következő évben pedig a levelek szerint már dolgozott a művön. Ugyancsak a keletkezéstörténethez tartozik, hogy 1828-ban, a *Magyarvár* ma is ismert szövegének megjelenésekor a töredék utolsó mondata nem írásjellel, hanem a „,sa”⁹⁷ rövidítéssel fejeződik be. A lezárás azt sugallja, hogy Vörösmarty folytatni akarja az eposzt vagy csupán részletet közölt egy terjedelmesebb anyagból. Valószínűtlen ugyanis, hogy egy végleg töredéknek szánt művet ezzel a lezárással látott volna el. Egyéb adatok híján Teslér László levélbeli vélekedését is kapcsolatba hozhatjuk az 1828-as publikálással, illetve Toldy idézett munkájának bevezetésével: „Én úgy gondolnám, hogy Te is [akárcsak az *Árpád*-ból mutatványt közlő Horvát Endre] egy nagy Eposzban dolgozol. Rég kértelek már, 's Te mind eddig hozzám e' felől mélyen halgattál.”⁹⁸ Vörösmarty Teslérnek írott válaszában (anélkül, hogy utalna megíúsult tervére) már tagadja e feltételezést,⁹⁹ ebben az időben tehát (ami egyébként *A' Délsziget* és *A' Rom* együttes publikálásának az éve) már bizonyosan nem dolgozik az eposzon. Ennek alapján különös, hogy Gyulai és Toldy szerint Vörösmarty 1829–1830-ban is „dolgozott még tervezett nagyszabású eposzán”,¹⁰⁰ bár Gyulai a *Magyarvár* részének tekintett *A' Rom*-ra is gondolhatott. Az 1830-as év viszont később – mint a keletkezés ideje! – a Bajza–Toldy (!) által gondozott kiadásokban hozzátapad¹⁰¹ a *Magyarvár*-hoz, bár ha annak szövegét valaki összeveti a Koszorú 1828-as évfolyamában megjelenttel, csak egyetlen lényeges újdonságot talál: a korábbi „,sa” helyett a „[Több nincsen]” áll. Az

⁹³ TOLDY Ferenc, *Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály' épikus munkájáról*, Pesten, Eggenberger és Müller Könyvadásoknál, 1827, 6. A levelek önálló kiadásának utalását nem használta föl a Vörösmarty-szakirodalom – az adat pontosítja (illetve néhány ponton fölsőlegessé teszi) a kritikai kiadás vonatkozó jegyzetanyagát. A kiadás elé Toldy egy rövid Vörösmarty-életrajzt illesztett, amelyben fölsorolja Vörösmarty addigi munkásságát és azokat a műveket, amelyeken dolgozik. Itt még nem ír arról, hogy Vörösmarty a *Csongor és Tünde* írását tervezné. (Az előszó keltezésének ideje „Pest, június 1-jén 1827”.)

⁹⁴ *Uo.*, 6.

⁹⁵ VMÖM 17, i. m., 166.

⁹⁶ *Uo.*, 173.

⁹⁷ VÖRÖSMARTY, *Magyarvár*, Koszorú, i. h., 171. *A' Délsziget* szintén nem ponttal, hanem kettős gondolatjellel (– –) fejeződik be az első megjelenéskor.

⁹⁸ VMÖM 17, i. m., 276.

⁹⁹ „Gyanítod hogy nagy eposon dolgozom, nem barátom, ahhoz nem illy bujdosó élet kell mint az enyém volt.” *Uo.*, 288.

¹⁰⁰ VMÖM 5, i. m., 391.

¹⁰¹ Erről részletesen MARTINKÓ, 6. jegyzetben i. m., 440–445.

1830-as év tehát semmiképpen sem fogadható el a megírás évéül, s nem valószínű, hogy Vörösmarty 1828 után is dolgozott volna az eposzon.

A keletkezéstörténet szórványos adatai kevés esélyt adnak az eposzi munkák lefolyásának pontos megállapításához, s még kevesebbet a valószínű tervmódosulás okának megtalálásához. A Martinkó András által feltételezett „kiábrándulás”, a „Magyarváreszme” kudarca – azaz a mű őstörténeti alapjának elutasítása – viszont nem igazolható a későbbi szövegekből. A kudarc okát s egyben az eposzterv jellegét vizsgálva termékegyebnek mutatkozik magának a *műfaj*nak a romantikában betöltött szerepét vizsgálni, különösen azért, mert Vörösmarty kísérletét követően (illetve a *Zalán futása* megjelenésével párhuzamosan) a hazai irodalomtudományban az eposz megújíthatóságának kérdése éles vitákat váltott ki, Vörösmarty kísérletében pedig közvetve éppúgy megfigyelhetők mind a műfajra vonatkozó elutasító, mind az igenlő vonások. A leveleiben a húszas évek második felében gyakran emlegetett eposztervet és „eposzi pályát” valószínűleg már a kezdet pillanatában kételyek árnyékolták be, s Vörösmarty előtt is nyilvánvalóvá válhatott, hogy a *Zalán futásával* kielégítette és bizonyos szempontból lezárta a nemzeti eposzra vonatkozó igényeket, s a kortársak-barátok más műfajú alkotás(oka)t várnak tőle. A *Jegyzések* egy meglepően őszinte, vallomásszerű mondata a tervezett eposz *fogadtatásának* bizonytalanságáról árulkodik: „Meg ne sokaljátok, ti kik ügyeltek rám, hogy azon korról énekelek, mely már nincs többé”.¹⁰² A megjegyzés mögött („ti kik ügyeltek rám”) azt a többnyire az Aurora köré csoportosuló baráti társaságot sejtethetjük, amelynek tagjai közül Toldy Ferenc később az eposzi és a drámai korról folytatott vitának egyik résztvevője lesz, s aki épp ekkoriban teszi közzé tanulmányát Vörösmarty epikus munkáiról. A tanulmányban Toldy ugyan azt írja, hogy „nemzetünknek most virít eposzi lelkesedésű kora”,¹⁰³ az állítás viszont a *Zalán futása* örömteli fogadtatásával szembeállítható Vörösmarty-idézet ismeretében sokat veszít hitelességéből, amire más kontextusban már a szakirodalom is fölhívta a figyelmet.¹⁰⁴ Vörösmarty a vázlatban az idézett mondat folytatásaképp részben érzelmi okokra, részben az olvasókra (ha helyes a kézirat olvasata, közöttük leendő ifjú kedvesére) és a nemzeti múlt iránti hűségre hivatkozva utasítja vissza a kísérlet időszerűségével szembeni ellenérveket: „im az én szemem nem örülhet a’ napnak, sem a’ bujdosó holdnak, a’ messze lakó leányról emlékezetéről, csak a’ régiségben gyönyörködöm. Talán egy hajadon leányka, ki már érzi a szerelem’ hatalmát, vagy ifjú kedvesem fogja olvasni, ’s képzeletével megjárja e’ vidéket, vagy egy ősz hazafi, ki már sírja szélén áll, így szólván Im még ne[m] feledkeztek el mindnyájan

¹⁰² Az idézett mondatot kiemeli Horváth Károly és Martinkó András is, azonban nem figyeltek föl arra, hogy az az eposzvázlattól elkülönülő, *személyes* följegyzés. Horváth Károly könyvében például (összeolvadva a szöveg későbbi részével) magának a *műnek* a lehetséges jelentésével kapcsolódik össze. Vö. HORVÁTH, 66. jegyzetben i. m., 388.

¹⁰³ TOLDY, *Aesthetikai levelek...*, i. m., 12.

¹⁰⁴ „[A]z *Aesthetikai levelek* Vörösmarty epikus munkáiról (1826–1827) arról tanúskodik, hogy a pályakezdő kritikus alaposan eltöprengett a *Zalán futása* sajátosan kései irodalomtörténeti pillanatán, de itt legfeljebb a műfajválasztás ékeesszóló igazolásából gyaníthatjuk, s abból is csak a későbbi viták ismeretében, hogy a korszerűtlenség mint *lehetséges* vád benne talán már ekkor felrélett”. DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikai öröksége*, Bp., Argumentum Kiadó, 1994, 115 (kiemelés: D. P.).

az ősök' nagyságáról, és én még örülhetek, midőn siromba kell szállnom.”¹⁰⁵ A mű tehát életének érzelmi és egzisztenciális válsága idején vigaszul szolgált, de ez természetesen nem jelenthette a fölsejlt kételemek legyőzését. Később viszont mintha más jellegű érveket is talált volna az eposz megírása mellett, legalábbis 1830-ból visszatekintve majd csakis az egzisztenciális helyzet lesz a „kudarc” oka.

A közbeeső időszakot, illetve a terv kezdeti indítékait vizsgálva célszerű áttekinteni azokat az irodalmi hatásokat, amelyek a *Zalán futása* megjelenését követően egy második, poétikailag is újszerű nagy eposz megírására ösztönözhatték Vörösmartyt. Mindez akkor is hasznos lehet, ha a legerősebb indíték abban a kivételes, sem korábban, sem a későbbiekben meg nem ismétlődő (irodalom)történeti pillanatban jelölhető meg, amely azzal kecsegtetett, hogy átfogó képet ad a magyar őstörténet ismeretlen szakaszairól, s lehetőség nyílik a nemzet életét az epizodikusságon felülemelkedve évezredes távlatból ábrázolni.

Gyulai szerint Vörösmarty figyelmét barátja, Fábián Gábor a „keleti és az éjszaki költészet felé”¹⁰⁶ fordította, s a keleti költészet hatása mutatkozik többek között A' *Dél-szigetben*. Ami az északi költészetet illeti, Vörösmarty valószínűleg már a *Jegyzések* írása idején megismerte a német irodalomelméletben korszerűtlennek ítélt műfaj megújítójaként Európa-szerte nagy sikert arató svéd Tegnér 1825-ben megjelent *Frithiofs saga* című, tárgyat a nemzeti ősidőből merítő romantikus eposzát. A fennmaradt levelezésben jól követhető, hogy Vörösmarty később szerkesztőként mindenképpen szeretett volna fordításban közzétenni részleteket a műből, s a feladattal Fábián Gábort bízta meg. Fábián 1827-ben Vörösmartyhoz írott levelében a következőképpen reagál a felkérésre: „Frithiof eránt adott javallatotokat mosolygással fogadtam. Tanuljak meg svédül – 's azután fordítsak az eredetiből? Ezt az áldozatot én egy Frithiofért nagyon sokallom. [...] A' fordítást Schley után már elkezdtem, és most a' minap Bohus által küldöttem is belőle példányokat számotokra. Vizsgáljátok meg azokat, és ha e' próbát nálatok kiállják – ura lészek ígéretemnek”.¹⁰⁷ A német alapján készült próbafordítás nem tetszhetett Vörösmartyéknak, mert egy elveszett levélben újra arra kéri Fábiánt, hogy az eredetiből fordítsa le a művet: „Hát Frithiofra nézve csak nem akartok rajtam tágítani semmit? Jól van Fratres! hisz a' barátság úgy szép, ha áldozattal jár. Én azt a' fene Svéd nyelvet

¹⁰⁵ VMÖM 5, i. m., 713. A *Jegyzésekben* szubjektív érvekkel elfojtott kételem fölérősödve ismét felbukkan A magyar költő című, 1827-ben keletkezett versében, amelyet Vörösmarty egyik levelében önjellemzőként is olvashatónak tartott. A műben egy kivetített dialógus részeként az epikus és a lírai költői szerep egyaránt megkérdőjeleződik, sőt a kényszerű elhallgatás lehetősége is felmerül: „Jár számküszöten az árva fiú, / Dalt zengedez és dala oly szomorú, / Oly édes-epedve foly ajkairól, / Hogy szikla repedne hegy ormairól. / Zeng tetteket, a haza szebb idejét, / A régi csatákat, az ősi vezért, / S zeng rózsaszerelmet, a lányka baját. / S míg a dal epedve foly ajkairól, / Bús éjbe az arc, szeme könybe borúl. // »Jó gyermekem! a haza szebb idejét / – Elmúlt az örökre – ne zengjed. / Ah, ifjú nem érez, a lányka nem ért, / És nincs koszorúja szerelmeidért: / Némuljon utána keserved. / Vagy zengj, de magadnak, örömtelenül, / Hol vad sas az éjjeli bérceken ül, / S a bús dali bért / Tüzd árva fejedre, az árva babért.« – / És így koszorútlan az ifjú megyen, / Nem tudva hol napja, hol éje legyen, / S míg honja bolyongani hagyja, kihal / Bús éneke, tört szive lángjaival.”

¹⁰⁶ GYULAI, *Vörösmarty életrajza*, i. m., 81.

¹⁰⁷ VMÖM 17, i. m., 189.

ugyan nem tudom mi árrért tanulnám meg; ha ez a' ti kívánságtok nem volna [...] hanem – oda neki – értetek hát rá vetem a' fejemet. [...] Februariusban, ha csak lehet, felme-
gyek hozzátok, akkor minden Frithiófos historiát kezembe adjatok.”¹⁰⁸ Vörösmartyék később nyilván elálltak az eredetiből való fordítástól, hiszen 1828 áprilisában Fábíán már a megjelenéshez előkészített, rövid bevezetéssel ellátott szöveget küldi levelében.¹⁰⁹ A fordításhoz csatolt bevezető kiemeli, hogy Tegnér műve „romántos eposzá alkotta” a nemzeti regét s „czifrái: az északon divatban volt eredeti mythoszok”.¹¹⁰ A műfaji megjelölés tehát azonos azzal, amiről Toldy ír az eposzterv kapcsán, s ahogyan Fenyéry definiálta a *Tündérvölgyet* a Tudományos Gyűjteményben, bár Fenyéry inkább *stílust* ért a romántosságon.¹¹¹ A fordítás történeténél lényegesebb azonban az, hogy Vörösmarty a Tegnér-eposz részletével együtt saját munkáját is publikálja. A közös megjelentetés aligha tekinthető véletlennek, hiszen a *Magyarvár* éppúgy a nemzeti ősidőket akarja ábrázolni a romantika eszközeivel, mint a Tegnér-eposz, s így az utóbbi mű mintegy legitimálja Vörösmarty kísérletét.¹¹²

A keleti irodalmak hatása, az orientális érdeklődés a romantika általános tendenciájá-
ként jelentkezik a Vörösmarty-szakirodalomban, s egyetlen mű, a fordított *Ezeregyéjsza-
ka meséi* szerepel A' *Délsziget* és A' *Rom* mintái között.¹¹³ A homályos „keletiesség”
körvonalazásához ugyancsak Fábíán Gábor munkássága szolgáltathat néhány adatot.
Biztosan tudott például Vörösmarty Firdauszi eposzának létezéséről már a tervezés előtt.
Fábíán Háfiz-fordításainak előszavában (az előfizetők között Vörösmarty is ott van) a
keleti irodalmak gazdagságáról írja, hogy Perzsiának „engedettett az a dicsőség is, hogy
ő szülhessen Ferdusban egy olyan költőt, ki még eddig minden e'világi Poéták közt
maga közelítette meg legjobban az utolérhetetlen Homerus magasságát.”¹¹⁴ A műfajért
rajongó Fábíán valószínűleg a művet is ismerte, hiszen saját tervezett eposzához, a *Buda
haragjához* komoly előtanulmányokat végzett, s Homéroszon, Vergiliuson, Tassón,
Ariostón, Ossziánon kívül a „romántos” Dante is a minták között szerepelt.¹¹⁵ Az 1820-

¹⁰⁸ *Uo.*, 195–196.

¹⁰⁹ „Küldöm Frithiófot is a' Koszorúd számára, szükséges rövid jegyzetekkel. Előre is egy bevezető Jegy-
zést tenni elmulthatatlannak véltem.” *Uo.*, 208.

¹¹⁰ FÁBÍÁN Gábor, *Próba fordítás Frithiof nevű svéd eposzból*, Koszorú, 1828.

¹¹¹ Vö. HORVÁTH, 66. jegyzetben i. m., 363–376.

¹¹² Arany János, akire a nemzeti eposz megalkotása Vörösmarty után hagyományozódott, az eposz meg-
újíthatósága melletti érvei között szintén említi Tegnér művét: „Azonban tegyük fel, hogy a sajátlag vett eposz,
vagy inkább a classica epopoeia korunkban többé nem lehetséges: vajon a több-kevesebb romantikai vegyü-
lettel modernizált eposz: egy Frithiof-rege, egy Childe Harold, egy Onégín, szinte lehetetlen-e?” ARANY János,
Dózsa Dániel: Zandirhám = A. J. *Összes művei*, szerk. KERESZTURY Dezső, XI, *Prózai művek*, 2, 1860–1882,
kiad. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1968, 9.

¹¹³ STAUD Géza, *Az orientalizmus a magyar romantikában*, Bp., Sárkány, 1931, 154–157.

¹¹⁴ FÁBÍÁN Gábor, *Hafiz Persa Költő Divánjából Gházalák 's Töredékek*, Pesten, Petrózai Tratner Mátyás
betűivel, 1824, IV.

¹¹⁵ JANCsó Benedek, *Fábíán Gábor élete és irodalmi működése*, Arad, 1885.

ban Görres német fordításában megjelent *Sáhnáme*¹¹⁶ minden szempontból beleillik Vörösmarty érdeklődési körébe, hiszen a rokonnak gondolt perzsák és parthusok történelme mellett az eposz mitológiájához is használható forrás. A tervvel kapcsolatos összefüggéseiben nagyrészt még feldolgozatlan anyaggyűjtése mintha 1827-ben is töretlen lenne. Martinkó András a kéziratok anyagra hivatkozva említi, hogy érdeklődése ekkortájt az „ókori történet, felfedezések, utazók, keleti irodalmak, folklórok”¹¹⁷ felé irányult. A kaukázusi őshaza és a nyelvrokonság miatt fölfigyel Klaproth új könyvére (*Georgiai Grammatika és Szókönyv*), s valószínűleg az örmény mesék vagy az „Edessza bevétele című Eposz” is az őshaza folklorisztikája, illetve a korai hun történet miatt válik fontosá, legalábbis szerkesztői tevékenységében nem mutatkozik az őshazával kapcsolatos anyag hasznosítása. A felsorolt művek hatástörténeti értékelését viszont majdhogynem lehetetlenné teszi az a két tény, hogy a *Magyarvár*ból rendkívül kis terjedelmű szöveg készült el, illetve hogy a vázlat, jellege és töredékessége miatt, szintén csak nagyvonalú hipotézisekre ad lehetőséget – ezért, bár például Toldy közlése a „nagyra kiterjedendő” eposzról sejtet valamilyen koncepciót, ennek közelebbi meghatározása több mint kétséges. Legcélszerűbbnek tűnik mégis a *Magyarvár* és a vázlat idővonatkozásait áttekinteni mint a koncepció legközvetlenebb építőelemeit, hiszen ha csupán hipotézisként jelenthető is ki, Vörösmarty az eposz kidolgozásának kezdetén bizonyára rögzítette annak legalább az időkereteit.

A *Magyarvár* cselekménye a bevezető szerint az i. e. 1. században játszódik. A névanyag alapján tovább pontosítható a kezdet: Verres (i. e. 50), Tigran (i. e. 95–50), Dalmának a rómaiakkal (valószínűleg a parthusok oldalán) vívott harca az első század második felére utal. A bevezető érdekessége, mint említettem, hogy a vár a honfoglalás idején sem „letarolt”, az odaérthető kivonulást nem külső veszély indokolja. A szöveg további részében egy olyan epizód szerepel, aminek idővonatkozása is lehet. Az elbóri boszorkány jóslata közvetve a hunok–magyarok pusztulását, Attila birodalmának bukását vetíti előre a „jövendők képei” közül. A kezdet időpontját tekintve a *Magyarvár* valóban eltér a *Jegyzésektől*. A vázlat egyetlen részletében szerepelnek történelmi nevek, s ezek mindegyike a perzsa–parthus háborút követő, harmadik századi eseményekre utal: „229 Parthusok elvesztek a perzsák által”, Artaxerxes-Alexander (222–235), Decius (243–251), Valerius (253–260), Zenobia (270–275) stb. Nem állapítható meg viszont, hogy az első hun fejedelem, „BaleMBER” nevének említése pusztán a névanyaghoz tartozik vagy történeti funkciója is van: „A’ rettenetesnek fia BaleMBER, elvész”. Ugyanígy a másik két „hun név” (Csaba és Aladár) együttes előfordulása sem bizonyító erejű a cselekmény idejére vonatkozóan. A vázlat egy-egy motívuma a legkülönbözőbb időpontokhoz társul a későbbi művekben: a Zaránd-történet csírája, a parthus király, „a jövendőölő asszony” története, Magyar vár és a Kaukázus helyszínrajza az i. e. 1. századhoz, az „árva, de szilaj jó kedvű gyermek” epizódja az 5. századhoz, illetve a leginkább történeti rész, a

¹¹⁶ JOSEPH GÖRRES, *Das Heldenbuch von Iran aus dem Schah Nameh des Firdussi*, Berlin, Neimer, 1820. FÁBIÁN GÁBOR 1829-ben fordít is Firdauszitól egy rövid részletet: FÁBIÁN GÁBOR, *Dal Ferdus Persa Költőből*, Koszoru, 1829.

¹¹⁷ VMÖM 5, i. m., 388.

parthus–perzsa háború időszaka a sajátos időszerkezetű *A' Romhoz*. Ugyanakkor a tervhez közvetlenül kapcsolható *Magyarvár* kezdete – történeti szempontból – halott időszaknak nevezhető, az őstörténeti tanulmányokban nem kötődik hozzá olyan esemény, amely a nemzet életére döntő befolyással lett volna. Vörösmarty pedig csak megemlíti, hogy Dalma „látta hatalmas Róma' hadát”, de az eposz a harcok világától látványosan távol tartja magát, az örmény veszély is inkább a fejedelemség erejének ecsetelésére szolgál. Azaz nem valószínű, hogy az eseménytörténet miatt választotta Vörösmarty az első századot a cselekmény idejéül. Önmagában a kezdetből tehát még óvatos következtetéssel sem bontakozik ki egy „nagyra kiterjedendő” nemzeti eposz, amely a műfaj hagyományos szabályaihoz igazodna. A parthusok bukása vagy a hun korszak pedig évszázados távolban van Dalma világától, aminek az áthidalása a *Zalán futásához* hasonló cselekményvezetéssel lehetetlen. A mű, a koncepció háttérében esetleg meghúzóódó *egyetlen történet*, a tervet összetartó *ciklikusság* ábrázolására leginkább az ovidiusi modell, illetve Firdauszi eposza lenne alkalmas, amelyek könnyen transzformálhatóak a herderi életszakasz-allegória szerint is. Tulajdonképpen ennek a szerkezetnek sikeres megvalósításaként is olvasható *A' Délsziget* első éneke. Kérdés azonban, hogy Vörösmarty mit érthetett romantosságon a nagy lélegzetű eposznál még élesebben felmerülő szerkezet tekintetében. Kétségtelen viszont, hogy a kísérletezés, a hagyományos műfaji keretek kitágítása ekkoriban szinte programszerűnek tekinthető művészetében, s erről *A' Délsziget* merész újításaitól sem független, valószínűleg épp a nagy eposz kudarca után tervbe vett *Csongor és Tündén* kívül már a *Tündérvölgy* is árulkodik.

Az őstörténeti tárgyon kívül a három eposznak van egy kevésbé nyilvánvaló hasonlósága is, ami világosan elkülöníti e műveket Vörösmarty többi eposzától: egyikhez sem készült előhang. A *Zalán futása* előhangját Vörösmarty Fábián Gábor tanácsára készítette el a költemény befejezése után. A nemzet sorsát átfogó tárgyat az előhang múlt és jelen erkölcsi szembeállításával teszi aktuálissá, s a feledékenység bűnéhez a látomássá növesztett emlékezet és a személyes elkötelezettség szolgál kontrasztul. Fábián, bár a Vörösmarty-mű kedvét szegte saját eposzát tekintve, az előhang megalkotásában barátja mesterévé vált. Vörösmarty a hőskölteményben megalkotott előhang szemléleti összetevőit, terjedelmét a tárgy jellege szerinti módosítással, az emlékezés időviszonyainak megváltoztatásával későbbi költői gyakorlatában is alkalmazta. Az előhangot a szövegekben kötelező jelleggel a helyszín bemutatása követi. A *Magyarvár* kezdete Zalán várának bemutatásával rokon, csak időkeretei mások: a jelen idő a *Magyarvárban* az íráshoz, a *Zalán futásában* pedig a cselekményhez igazodik, elmarad azonban a reflexióra épített előhang. A legfeltűnőbb az előhang hiánya *A' Romban*: a mű közvetlenül az Aral-tó környékének ábrázolásával kezdődik („Hol Siva végtelen fövényében lankadoz a nap...” stb.), az elbeszélő viszont mindvégig a háttérben marad, nem kapcsol megjegyzést történetéhez. *A' Délsziget* sokszor idézett, mindössze négy soros bevezetője ugyan-csak eltér a szokásos típustól, s a második ének elején is megtalálható, illetve a *Zalán futása* ötödik énekét nyitó, *belső tárgymegjelölésekkel* rokon szövegtípus. A többnyire a romantikus költő programszövegeként olvasott rész számos kérdést vet föl, elsősorban azért, mert nehezen tisztázható, hogy kikre vonatkozik a „hitlenek” megnevezés, s mi az,

amitől az elbeszélő elhatárolja magát az első két sorban („Messze maradjatok el, nagy messze ti hitlenek innen! / Nincs kedvem sem időm mindennapi dolgokat írni”). A szó Vörösmarty szövegeiben háromféle jelentésben is szerepel, s a kontextus alapján nem zárható ki egyértelműen egyik sem. Az első a hitetlen, ’pogány’, ami éppúgy kapcsolatba hozható a mindennapival/gyakorival, mint a fantázia és a csoda jogosságát elutasító, ’hitetlenkedő’ olvasó. Szintén értelmezhető a szöveg a ’hűtlen’ jelentés alapján (ami Vörösmartynál a parthus szinonimája is), bár ebben az esetben a mű, az „újdonságot” írás egy másik szöveg részévé válna, amelynek a témájától elhatárolódik az eposz. A felsorolt lehetőségek közül a második, hagyományos értelmezés ellentétben áll a második ének megszólításával („A’ kik imént a’ gyermeki kort láttátok... ” stb.), hiszen az első megszólítás egyértelműen kizáró jellegű volt.

Ugyancsak kapcsolatot teremt a három eposz között, hogy Vörösmarty a *Zalán futása* kivételével csakis itt alkalmazza a klasszikus eposzok kötelező kellékét, az emberek sorsát befolyásoló istenvilágot, sőt A’ *Délsziget* a csoporton belül is elkülönül, hiszen szakít a pogány magyarság dualisztikus jellegű vallásával, s (történetietlenül) a kereszténységhez kapcsolja azt Hadadúr megkeresztelkedésével.

A hasonlóságok, a mindhárom műben rendkívül erős szimbólumszerűség, a Horvát István-i őstörténet, az előhangok hiánya, az elvont történetfilozófiai mondanivaló, a nevek és a helyszínek kiemelt szerepe tehát azon kívül is kapcsolatot teremt a töredékek között, hogy egyes eseményeiket, motívumaikat tekintve egy nagyobb mű koncepciójába illeszkedtek.

VII. Horvát István őstörténetének és a kaukázusi őshaza-koncepciónak nyomai az életmű későbbi darabjaiban

A szakirodalmi feldolgozások ide vonatkozó megjegyzéseit áttekintve ellentmondásos kép bontakozik ki az 1825 utáni Horvát-hatás időhatárának tekintetében, s bár a fordulat, a szemléleti eltávolodás általában 1829–1830 körül jelölődik ki, a véleményeket összegyűjtve találunk néhány egymást kizáró megállapítást. Mint arra már a dolgozat elején utaltam, egymástól elválasztva kezelődik például a *Hedvig* című lírai mű parthusokra vonatkozó utalása és a keletkezéstörténet szerint ugyanakkor íródott A’ *Romé*, s utóbbiban a parthus-történet csupán a korábbi hatás *reminiscenciája* lesz. Még akkor is, ha – mint arra Martinkó András is utal – 1829 szeptemberében a *Vitkovics’ emlékezetében* szintén szerepel a kaukázusi őshaza:¹¹⁸ „Életed a’ vízként nem vala pusztá folyam / Míg nyugaton fenn áll a’ Kúma-vidéki magyar vér”. A fordulatot, vagyis hogy a lírai művek őstörténeti szemléletének alapja lényegesen megváltozott volna az eposztöredékhez

¹¹⁸ Bár a Magyar várra utalás nem jelenti a Horvát-hatás közvetlen folytatódását, meg kell említeni, hogy a kaukázusi őshaza-lokalizálás szinte kizárólagosan valamilyen pánmagyar koncepcióba ágyazva jelenik meg a kortársak írásaiban, ugyanis a számtalan őshaza-elméletet csak a rokonság kiszélesítése, geográfiai misztifikáció segítségével lehetett összegegyeztetni Anonymus *Gestájával* vagy Ricardus barát Julianus újáról készült, forrásértékűnek tekintett beszámolójával.

(*Magyarvár*) képest, semmi sem igazolja, legfeljebb annyi állítható, hogy a műfajváltással együtt az előidők utáni közvetlen érdeklődés is háttérbe szorult, illetve ismeretlen módon transzformálódott. Semmi nem indokolná például a *Csongor és Tünde* időjelölésének („A pogány kunok idejéből”)¹¹⁹ Dugonicsnál már szereplő, Horvát István által pedig önálló tanulmányban is bizonyítani próbált kun > hun etimológiáját, ha Vörösmarty végleg szakított volna korábbi, nyelvmetafizikára alapozott felfogásával. Az 1831-ben, részben Toldyval közösen írt, az akadémiai szótár tervezetéhez benyújtott *Észrevételek* az etimológiai bizonyítás korlátainak hangsúlyozása mellett ugyancsak Horvátra hivatkozik, mint aki „a’ napkeleti nyelvekből leginkább eloszlatta szavaink eredete felől a’ homályt”.¹²⁰ A hatástörténet szempontjából mindenképpen lényegesnek tekinthető, hogy a szerzőpár Horvátra hivatkozik egy olyan szövegkontextusban, amely nem a szószármazás konkrét kérdései, hanem az átvételek megítélésének bizonytalansága körül forog, vagyis egy olyan témában, amely Horvát munkásságának legtöbb vitát kiváltó, tudományos szempontból leggyengébb részéhez tartozik.

1833-ban műveinek kiadásában Vörösmarty ugyancsak a korábbi szemlélet körébe tartozó változtatásokat hajt végre a *Zalán futása* szövegén. Átírja a névanyag egy részét, például a korábbi Álmost Ámosra változtatja. Mindezt akár lényegtelennek is tekinthetnénk, ha nem lennének előzményei: a név viszont már szerepel az 1825-ben Stettnernek összeírt „filiszteus–magyar” nevek között. Figyelmet érdemelnek azok a szöveges kiegészítések is, melyekben a bolgár(török)–magyar rokonság korábban ismeretlen gondolata fogalmazódik meg. Árpád és Viddin összezsapása előtt a tizedik énekben a fejedelem a következőket mondja a bolgárnak: „»Ösmerlek Bodony, (így hangzék magyarul neve) híred / Elterjedt, valamerre magyar hordozza szerencsés / Fegyvereit; de gonosz bélyeg van nyomva nevedre; / Mert nemzettagadó kész vagy gázolni rokon vért / És bérért idegent szolgálsz [...]. Vajha ne jósoljak, hír nélkül fogtok enyészni, / A fizető úrnak harcaiban elaljasodottak, / Száma fogyott kis nép; mert önként messze szakadtok / A vértől,

¹¹⁹ A *Csongor és Tünde* időmegjelölésére Szörényi László többször is fölhívta a figyelmet (ennek ellenére a kritikai kiadásban értelmezés nélkül maradt), először A’ *Délsziget* kapcsán egy apró zárójeles megjegyzésben: „A pusztai óceáni szigetre kerülő Hadadúr Attila gyermeke. Ezt az utalást ugyanúgy nem szokás komolyan venni, mint a *Csongor és Tünde* megjegyzését arról, hogy a cselekmény a pogány kunok idejében játszódik. (Különb. Vörösmarty – Horvát István nyomán – természetesen azonosnak tartotta a hun és a kun népet.)” SZÖRÉNYI, 26. jegyzetben i. m., 215. Később viszont csak Dugonicsra utal forrásként: „a *kunok* és a magyarok őseiként tisztelt *hunok* ugyanis a költő szerint, aki elfogadta Dugonics András nagy hatású őstörténeti elméleteit, ugyanannak a népnévnek két ejtési formája, a latinos *CHUNI*-ből ered mindkettő. »A *pogány kunok*« ideje tehát az ősmagyarok kora, nem pedig – mint esetleg gondolhatnók – a IV. Béláé, midőn a szűkebb értelemben vett pogány kunok a tatárok elől Magyarországra menekültek.” SZÖRÉNYI László, *Milyen nyelven beszéltek az őrdögfiak? Vörösmarty Babel-tornya = Száz rejtély a magyar irodalomból*, Bp., Gesta, 1996, 76–77. (A *Jegyzésekben* egyébként szinte szó szerinti átvétel is szerepel Dugonicstól: „Tisza mellett Leventáscht, vagy vitézi játékot BÉL-Leventának nevezik a nyertest, azaz Úr vitéznek”, illetve az *Etelkában*: „még most-is fenforog a Tisza mellékieknél azon Játék, melyet a’ felövezet Iffiak LEVENTÁSNAK mondanak [...] A’ Nyertest BÉL-Leventának mondgyák; a’ Vesztőt OBA Samunak csúfollják.” DUGONICS, *Etelka*, 24. jegyzetben i. m., 31. lábj.)

¹²⁰ VMÖM 16, *Publicisztikai írárok, akadémiai és Kisfaludy-társasági iratok*, szerk. HORVÁTH Károly, TÓTH Dezső, kiad. SOLT Andor, FEHÉR Géza, GERGELY Pál, Bp., Akadémiai, 1977, 140.

melyhez tartozni szerencse s dicsőség. / Térj meg azért, hajtsd meg karodat hódoltan előttem, / Térj meg népeddel, nagy térű földet adandok / Birtokodul s helyet és szólást a népi tanácsban. / Nemzetnek léssz tagja«". Horvát és Vörösmarty személyes kapcsolatának megszakadását az *Észrevételek az 1833. évi Tudományos Gyűjtemény' I. és II. kötetének némelly helyeire, nevezetesen az Év 's Tekéletes szókra* című, Bíró Pál álneven megjelent Vörösmarty-cikkhez szokás kötni, mint amely egyben a szemléleti fordulópont dokumentuma is. A cikk azonban két élesen elkülönülő rétegre oszlik: elutasító része az Akadémiát és az „új iskolát” igazságtalanul bíráló, személyes indulatoktól vezérelt („rést találva egy régen fojtogatott neheztelésnek kiárasztására”) Horvát Istvánt támadja, munkásságáról viszont elismerően nyilatkozik, mint amelynek értékei csak a jövőben bontakoznak majd ki. Érdemes teljességében idézni a néhány, mintegy mellékesen leírt mondatot: [Horvátnak] „sok évi buvárkodásai után mélyenható látás juta nyelvünk titkaiba, s ő az, kitől, ha meg akar szűnni silány apróságokban látszania nagynak, a nyelvre nézve még tévedéseiben is legtöbbet tanulhatunk”; „Való, hogy históriát tanulni én is inkább Horvát Istvánhoz mennék, szeretném saszemeivel általkalandozni a múltak elhamvadt birodalmát”; „Neki, ha pályáján híven halad, tisztelői folyvást nevedezni fognak, s a *vasfejű hitetlenség végre engedend a kivítt történeti valóságnak*.”¹²¹ Az utóbbi értékelés meglehetősen egyértelmű, holott Horvát „történeti valóságát” már többen rendkívül élesen támadták (a közönség „hidegsége”, érdektelensége az idézetben is szerepel), s ekkoriban már érlelődött az az összecsapás, amely részben Vörösmarty cikke nyomán robbant ki Bajza és Horvát között.¹²² A cikk alapján tehát semmiképpen sem állítható, hogy Vörösmarty eltávolodott volna a *Rajzolatok* írójának szemléletétől.

Az 1833-as cikket és műveinek kiadását követően alig van közvetlen adatunk elképzeléseinek módosulására, formálódására, különösen, ami Horvát István befolyását illeti. Akadémiai iratai között fennmaradt ugyan olyan, amelyben a bírálatra kapott nyelvtörténeti tárgyú könyv „Horvát István-i” módszereit elítéli,¹²³ azonban az előd munkásságára nem céloz közben.

1837-ben viszont újra megjelenik szépirodalmi művében a kaukázusi őshaza. Az utalás súlyához feltétlenül figyelembe kell venni, hogy a Pesti Magyar Színház megnyitójára írt drámai jelenetsor (*Árpád ébredése*) a legdidaktikusabb Vörösmarty-művek közé tartozik, az Árpád szájából elhangzó hasonlatot („Felhőbe nyúló házak, szálasabbak, / Mint nagy Magyarvár fényes tornyai”) valószínűleg inkább az *alkalom* szülte, műbeli funkciója csekély: nyílt állásfoglalásként olvasható az őshaza kérdésében a nemzet első számú költőjétől az ország reprezentatív ünnepén. Az állításban benne rejlő felfogás, miszerint a

¹²¹ BÍRÓ PÁL [VÖRÖSMARTY MIHÁLY], *Észrevételek az 1833. évi Tudományos Gyűjtemény' I. és II. kötetének némelly helyeire, nevezetesen az Év 's Tekéletes szókra*, Kritikai Lapok, kiadja Bajza, III. füzet, Pest, 1833, 86–98. Az idézett helyek oldalszámai: 86, 94, 97 (kiemelés: G. Zs.).

¹²² SZÜCSI JÓZSEF, *Bajza József*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1914, 132–146.

¹²³ „Ezen munkának szerzője világhistoriai neveket 's adatokat csupa szómagyarázaton akar építeni 's ezen szómagyarázatok (szófejtetéseknek nem lehet mondani) olly önkényesek, olly alaptalanok, hogy a' munka elfogadását semmikép nem ajánlhatom.” (A felhozott példák között a „Dejoces = de jó kéz, Dejotarius = de jó tag úr” stb.) Vö. VMÖM 16, i. m., 211.

honfoglaló magyarság a Kaukázusból vonult mai lakóhelyére, lényegében változatlanul, csupán részletesebben kifejtve bukkan föl három évvel később Az *áldozat* című drámában. A mű érdekessége, hogy Vörösmarty a mintegy tíz évvel korábban írt vázlatot használja föl a cselekmény gerincének megalkotásához. A szerelmi történetbe ágyazott, Szabolcs és Csilár visszaemlékezéseiből rekonstruálható honfoglalás a következőképpen folyt le: az őshazában a magyarság két pártra szakadt, az egyik, amelynek az Álmos nemzetség volt a vezetője („égve harc és hír után”), elhatározza, hogy visszafoglalja Attila örökségét. Velük áll szemben Kelendi vezetésével a maradni kívánók csoportja, akik nem akarják megbontani a „népegészet költözések által”. A két párt között Szabolcs, Előd vezér fia az összekötő kapocs. Ő egyrészt részt vesz a „költözők legelső” harcaiban, Kelendi lánya iránt ébredt szerelme¹²⁴ viszont az őshazában tartja, azaz visszatér a Kuma mellé. Esküvőjük után azonban Zenő, Kelendi lánya nyomtalanul eltűnik – őt indul el megkeresni Szabolcs, s jut el az új hazába. Itt találkozik a Zenőt elrabló Zaránd alvezérrel, aki előbb a Zenővel, majd pedig a Csilárral kötött házasságtól reméli a vezéri hatalom megszerzését. A honfoglalók között Árpádról egy szót sem hallunk, csupán azt tudjuk meg, hogy a cselekmény idején Álmos és Előd már halott. Az *áldozat* mindezzel együtt igazolja a kaukázusi őshazát,¹²⁵ s azt, hogy a honfoglalás után is éltek ott magyar népcsoportok. Továbbra sem tudjuk meg viszont, hogy miért és hogyan szűnt meg az ottani magyar állam. Néhány momentum a magyarság keleti származására utal, de ezek lehetnek a szomszédos népek szokásainak pusztá átvételei is.¹²⁶

A dráma megjelenésével lezárulnak az őstörténeti állásfoglalások a Vörösmarty-életműben. Az 1825–26 fordulójától 1840-ig terjedő időszakban folyamatosnak tekinthető az a felfogás, hogy a magyarság a Kaukázusból vonult új lakóhelyére, a maradók pedig, elveszítve önállóságukat, a szomszédos nemzetekbe olvadtak. A koncepciót látszólag érintetlenül hagyja a finnugor tábor egyre erőteljesebb térfoglalása, mintha az 1826-os kifakadás („Nem vagy hát Finnus”) megdönthetetlennek bizonyult volna a későbbiekben is.

¹²⁴ „Szabolcsnak különös szerep jut a honfoglaló hősök között már Pázmándi Horváth Endre eposzában, az *Árpádban*, illetve Debreceni Márton hőskölteményében, a *Kiővi csatában*. Mindkettőben Szabolcs majdnem akadályozójává válik a honfoglalás művének, könnyelmű szerelmi kalandjai miatt.” SZÖRÉNYI, 26. jegyzetben i. m., 218.

¹²⁵ Szabolcs egy helyütt pontosan le is írja a földrajzi környezetet: „Ha zúgni hallám messze a vidéket, / Megmondhatám: itt Kúma harsog el; / Ott a szilaj Tereknek árja zúg. / Ha fergeteg jött s égi háború, / Ismertem és meg tudtam mondani: / E szózat tenger viharja volt; / Ott Elborusnak mennydörgése szól; / S ez illatokban fürdött szelletet / Rózsák hazája küldi dél felől.” Abból viszont, hogy Előd vezér tetteinek híre az „elhagyott Volgának partihoz” is eljutott, arra következtethetünk, hogy a magyarság ekkor sem egyetlen központi területen élt, hasonlóan a *Magyarvár*-belihez.

¹²⁶ Például az Előd házában játszódó jelenetnél a színpadi utasítás: „Keletiesen bútorozott terem.”